

Recensioner

Monografier

Nelly Thüring. Teosof, feminist, socialist

Malin Arvidsson

Makadam, 2024, 317 s.

Nelly Thüring var en av de fem kvinnor som valdes in i Sveriges riksdag 1921. Om denna engagerade eldsjäl har Malin Arvidsson, historiker och lektor i mänskliga rättigheter, skrivit en biografi. Thüring har hittills varit den enda av den första omgången riksdagskvinnor som inte ägnats en biografi, vilket har varit förvånande, med tanke på att Nelly Thüring var en av de mest aktiva representanterna för det socialdemokratiska partiet. En möjlig förklaring kan vara brist på mer personligt källmaterial. Nelly Thüring var intressant förutom som politiker med ett feministiskt engagemang även som teosof, nykterist, fredsvän och vegetarian.

Boken är kronologiskt upplagd och strukturerad i tio kapitel. Nelly Nilsson (senare Thüring) föddes 1875 i Mala, en liten by norr om Hässleholm i norra Skåne. Hon var det yngsta barnet i en skara på åtta, och hennes far hade dött innan hon föddes. Familjen arrenderade marken de brukade, och några år senare hade familjen delvis upplösts genom att flera av de äldre syskonen flyttat ut. Nelly växte alltså upp under enkla förhållanden, och Malin Arvidssons övergripande forskningsfråga har varit hur Nelly Thüring lyckades ta sig hela vägen upp till riksdagen, utan att tillhöra en inflytelserik släkt, och i en tid

när kvinnor inte hade rösträtt förrän till 1921 års riksdag.

Det källmaterial som Arvidsson bygger sin biografi på är Nelly Thürings son Nils opublicerade levnadsberättelse om modern, tidningsurklipp, material från Socialdemokratiska Kvinnoförbundet och material från alla de organisationer som Thüring var verksam i. Biografins tyngdpunkt ligger på Thürings mest aktiva tid inom partipolitik och föreningsliv.

Efter folkskolan flyttade Nelly till Kristianstad där hon arbetade som piga och servitris. Sedan följde flytt till Ystad och Malmö, och hon började studera via Hermods. Något senare hamnade hon i Helsingborg där hon av en tillfällighet fick möjlighet att gå som elev i en fotoateljé, vilket blev hennes väg in i yrket som fotograf. Det var då hon var biträde i fotograf Leverins ateljé som hon kom i kontakt med teosofin via en kund. Den teosofiska rörelsen hade från USA nått Sverige i slutet av 1800-talet. Denna livs-åskådning poängterade reinkarnation och karma, idéer hämtade från hinduism och buddhism. För Nelly Thüring blev det teosofiska tankegodset livsavgörande, och en förklaring till de stora skillnader som fanns mellan människor. Om man hade flera liv att leva, fanns det tid att skapa rättvisa i världen.

År 1900 flyttade Nelly till Lund, och samtidigt bytte hon och hennes bror efternamn till Thüring, bildat efter orten Tyringe i norra Skåne. I Lund öppnade hon en egen fotoateljé, samtidigt som hon engagerade sig i nykterhets- och fredsfrågorna. Hon blev medlem i Nationalgodtemplarorden (NGTO), i en fredsförening, samt i en teosofisk loge i staden. Genom Teo-

sofiska samfundet träffade Nelly Thüring sin blivande make Johan Göransson, och de gifte sig 1903. Två barn föddes, Linnéa och Nils, men redan efter några år separerade paret. Nelly Thüring fortsatte arbetet som fotograf samtidigt som hon verkade som föreläsare i nykterhetsfrågan.

Efter en arbetsam tid med småbarn, yrkesarbete och föreningsengagemang flyttade hon till Göteborg 1909. Hennes syster fick då ta hand om barnen. I Göteborg öppnade hon åter en fotoateljé, och blev en av de ledande i styrelsen för Teosofiska samfundet (Adyar). Det var i Göteborg som hon helt gick över till vegetarisk kost, efter att i flera år varit intresserad av en vegetarisk livsstil.

Snart engagerade sig Nelly Thüring i Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb. Redan som barn hade hon upprörts över sociala orättvisor och klasskillnader. Hon har i efterhand dock framhållit att det var freds rörelsens misslyckande med att hindra utbrottet av första världskriget som fick henne att ta steget in i partipolitiken. Snart blev hon en av de tongivande medlemmarna i kvinnoklubben, och de första offentliga föredragen hon höll i klubbens regi handlade mycket riktigt om fred. Thüring var även medlem i lokalavdelningen av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR). Tidigt uppmärksammade Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb livsmedelsbristen under krigsåren, en brist som ledde till protester och kravaller i hela landet. Nelly Thüring var en av dem som protesterade mot livsmedelsransoneringarna och dess följder, med inlägg i arbetarrörelsens tidningar. I början av 1917 hade hon valts in i Göteborgs stadsfullmäktige, och kallades för "fullmäktiges första socialistkvinna". Hon blev till och med anklagad för uppvigling efter kravallerna i Göteborg den 5 maj 1917, något hon starkt upprördes av och förnekade. Hon fortsatte med sitt engagemang i livsmedelsfrågan, bland annat genom att lägga fram motioner i stadsfullmäktige med

förslag på kommunala spädbarnshem och fler offentliga toaletter för kvinnor.

När rösträttsreformen bekräftades 1921, vilket gav kvinnor rösträtt, uppmnade Thüring till fortsatt aktivitet. Hon argumenterade för kvinnornas plikt att rösta och engagera sig. Vid denna tid framhölls ofta att kvinnor hade särskilda egenskaper som borde komma hela samhället till del: omsorg, medkänsla, moderlighet. Inför riksdagsvalet 1921 agiterade hon i press, broschyrer och som talare. Hon blev en av de mest efterfrågade och rutinerade talarna, och reste runt i Sverige på motorcykel mellan valmötena.

Vid öppnandet av 1922 års riksdag var Thüring en av de fem kvinnor som valdes in. Hon kom att sitta i riksdagen fram till 1928, och engagerade sig i frågor om fred, nykterhet och förbättring av kvinnors villkor, som understöd till änkor och deras barn och till ensamstående mödrar. Genom invalet i riksdagen flyttade Thüring till Stockholm, och parallellt med det politiska arbetet startade hon en fotoateljé även där. Efter två intensiva mandatperioder drog sig Thüring tillbaka i slutet av 1920-talet, på grund av sviktande hälsa. Hon flyttade till Enskede där hon levde ett mycket mer stillsamt liv, men var samhällsintresserad in i det sista. Hon avled 1972.

Malin Arvidsson har skrivit en mycket läsvärd och välskriven biografi om en sann eldsjäl. Nelly Thüring brann för att förbättra världen. Hon var en lidelsefull debattör i tal och skrift, och Arvidsson lyfter förtjänstfullt fram hur Nelly Thürings teosofiska övertygelse gick hand i hand med hennes politiska vägval.

Eva Helen Ulvros

Fängslade öden. Tjuvar och bedragare i 1800-talets Sverige

Bonnie Clementsson

Historiska Media, 2024, 392 s.

Fängelselitteratur kan definieras som texter skrivna av personer med egna erfarenheter av fängelsevistelser och kan delas in i en rad former med avseende på upphovsmän och syfte. "Äkta" fängelselitteratur är då texter skrivna under fängelsevistelsen. Många av upphovsmännen till fängelselitteraturen har varit – eller kommit att bli – relativt kända samtidigt som texternas litterära kvalitet ofta varit hög. Betydligt ovanligare är det med texter producerade av "vanliga" lagöverträdare. Till grund för denna bok har dock Bonnie Clementsson fått möjlighet att utnyttja en unik serie av 17 självbiografier skrivna av livstidsfångar intagna på Carlstens fästning på Marstrand vid mitten av 1800-talet. En del av dessa är "äkta" självbiografier medan andra är diktade efter muntliga berättelser. Biografierna initierades av författaren och journalisten Carl Fredrik Ridderstad (1807–1886) under ett rekreationsbesök på Marstrand. Ridderstad hade ett stort intresse för samhällets baksida, vilket bland annat resulterade i romanen *Stockholms-mysterier*. Det material Ridderstad samlade har dock i det här fallet hittills legat outnyttjat av forskningen. Tillsammans omfattar biografierna nästan 1000 handskrivna sidor där uppväxt, familj, brottskarriärer och möten med rättssystemet och mycket annat beskrivs. Clementsson kallar biografierna en "historisk skatt" och det kan man verkligen hålla med om.

Vilka var då de 17 fångar som omfattas av studien? Det kan konstateras att samtliga var dömda till livstidsstraff. Livstidsstraff var mycket vanligt vid denna tid, det fanns över 1 000 livstidsfångar i landet. Bland de sjutton fanns dock inga grova våldsbrottslingar dömda för dödligt våld. I stället var samtliga dömda för upprepad

stöldbrottslighet. Åldersspridningen var stor. Den äldste var 68 år och den yngste bara 21. En del hade suttit fängslade i mer än tio år, andra bara några månader. De kom från vitt skilda delar av landet och de flesta hade haft en "vanlig" uppväxt och tidigt börjat tjäna i jordbruk eller hantverk. Några tycks ha vuxit upp i svår fattigdom medan några haft en bättre uppväxt med viss boklig bildning. Några hade tidigt dömts för stöld medan det för andra dröjt längre innan de kommit in på brottets bana.

Genom att placera in de 17 livstidsdömda fångarna och deras liv och brott i den större kontext som utgjorde 1800-talets samhälle skapar Clementsson en bredare berättelse som handlar lika mycket om sociala relationer, beteenden och moral som om brott och straff i snävre bemärkelse. Det är också här Clementssons diskussion blir verkligt spännande och till sin omfattning delvis nyskapande. Samtidigt påpekar hon klokt att det finns anledning att vara försiktig med att sätta tilltro till en hel del av det som framkommer i livsberättelserna, något som också kommer till uttryck vid en jämförelse av vad som framkommer i dessa med de betydligt mindre smickrande omdömen om fångarna som Clementsson själv faller i ett avslutande appendix. Dessutom finns det ju som alltid med livsberättelser stora risker för rena minnesfel och oavsiktliga tillrättalägganden.

Med detta sagt finns det en rad iakttagelser och resultat som är värda att diskutera och ta med sig till fortsatt forskning. Författaren framför en intressant övergripande tes att tjuvarnas liv kan ses som ett uttryck för "förmoderna" värderingar som byggde både på fatalism och en vilja att vara fri och leva för dagen. Intressant är även hur starkt det i biografierna betonas att livet som tjuv var ett aktivt val där äventyrlust, spänningssökande och förhoppningar om ett bättre liv spelade stor roll. Livet som tjuv framställdes som mera "fritt" och åtråvärt än det slit och den underkastelse under andra som ett hederligt arbete oftast innebar. Till den positiva värderingen av

den valda livsbanan hörde också att tjuvarna i flera fall betraktade sig som särskilt skickliga "mästare" i sitt gebit och således hade ett slags yrke att vara stolta över. De såg också påfallande ofta sig själva som ärliga och vänfasta med god moral. Detta tog sig bland annat uttryck i avståndstagande från våldsanvändning. Tjuvarna visade sällan någon ånger över sina livsval – trots att de dömts till livstids fängelse. I många fall beskrev de i stället hur "muntert och lustigt" deras liv var med riklig tillgång till pengar, värdesaker och kvinnor.

Något som starkt utmärkte gruppen var det rörliga liv de levte före fängelsevistelsen. I stort sett endast med undantag av vistelser i häkten eller fängelser var de flesta hela tiden på resande fot mellan städer och landsdelar, vilket i princip var olagligt för dem som inte hade de yrken som transporterade varor eller människor eller på något annat sätt kunde visa att de var ute i legitima ärenden. Rörligheten och behovet av att hela tiden förflytta sig kan både ses som ett uttryck för oro och rastlöshet och som nödtvunget för att kunna komma undan rättssystemets representanter. Även om brottsligheten och den rörliga livsstilen innebar att de förvisades till samhällets periferi framhålls i självbiografierna också att tjuvarna ibland fick hjälp av fattigare bönder, torpare och småhandlare i städerna.

De 17 livsöden som självbiografierna omfattar utspelade sig i ett samhälle betydligt annorlunda än vårt men samtidigt finns det mycket som känns igen. Fångarna ingick i vad som i Svartsjövisan kallas "tjuvarnas ring", en subkultur med delvis egna moraliska måttstockar och regler och syn på livet. Clementsson visar emellertid hur denna subkultur ofta överlappade med hur tillvaron såg ut för en stor del av befolkningen, vilket också, om man ska tro självbiografierna, resulterade i att en form av solidaritet utvecklades mellan tjuvarna och det enklare folket. Även om det finns en del problem av källmässigt slag med materialet så kan det sammanfattande sägas att Clementsson med bio-

grafierna som underlag åstadkommit en imponerande bred och mångfasetterad skildring av, inte bara av fångarnas liv utan också av människors tankar, attityder och levnadsförhållanden mer generellt under 1800-talets första hälft. Slutsatsen blir att tjuvarna framstår som både förövare och offer – förövare genom att de roffade åt sig vad de kom åt, offer genom att de var utsatta för myndighetsmissbruk och orättvisor.

Avslutningsvis vill jag nämna en aspekt av analysen som måhända kunde diskuterats mer utförligt. Det är väl bekant att skräner och berättelser om tjuvar och banditer av olika slag – ofta i föregivet självbiografisk form och ibland även med drag av skälroman – är en genre som har några hundra år på nacken. Till dess genredrag hör att protagonisten i berättelser av det här slaget – oavsett om han är en verklig eller fiktiv gestalt – vanligen är en glad och sorglös figur som lurar och bedrar men som också visar sitt goda hjärta och hjälper fattiga eller mindre lottade i samhället. Ofta varvas inbrotten eller bedrägerierna och flykten från lagens långa arm med perioder i fängelse – vilka han ofta rymmer ifrån – med besök på krogar eller hos kvinnor där han kan äta och dricka och tas emot med öppen famn.

Den mest berömda publikationen i Sverige i denna genre är förmodligen historien om Lasse-Maja – Lars Molin – som utkom första gången 1833 (*Lasse-Majas besynnerliga öden. Berättade av honom själv*, Lund: Bakhåll 2006). Det är knappast otroligt att någon av dem som var inblandade i nedtecknandet av självbiografierna hade läst Lasse-Majas äventyr. Modernare exempel återfinns hos Lasse Strömstedt och Clark Olofsson (Lasse Strömstedt, *Brott och skrott*, Johanneshov: Hammarström & Åberg 1987; Clark Olofsson, *Vafan var det som hände?*, Stockholm: Upp med händerna i samarbete med Orduplaget 2015). Dessa drag av skälroman återfinns i många av självbiografierna och här kunde en fördjupad diskussion förts.

Roddy Nilsson

Att fästa sig vid staten.
Äktenskap, arbete och
ansvar i svensk samhällsdebatt
1750–1830

Karin Hassan Jansson

Nordic Academic Press, 2024, 239 s.

Ofta utgår svensk forskning från ett internationellt forskningsläge, där kontinentala resultat antas gälla även för svenska förhållanden. I sin nya studie om äktenskapet visar Karin Hassan Jansson hur vanskligt detta är.

Jansson undersöker normer och idéer om äktenskapet och makarnas ansvar gentemot varandra i Sverige under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Denna revolutionernas tidsålder ses vanligen som en brytningstid, inte minst för synen på äktenskap och könsroller. Brittiska, tyska, franska och nederländska studier har pekat på denna era som tiden då det manliga och kvinnliga åtskildes, en tid då idealet om separata sfärer med kvinnan förvisad till hemmet slog igenom – om än mer i samhällsdebatt än i vardagens praktik. Dessa resultat utgör ofta tolkningsram också för svenska studier. Men Sverige var under 1700- och första halvan av 1800-talet fortfarande ett mer agrart samhälle än England eller Nederländerna. Är det rimligt att anta att normer, värderingar och ideal såg likadana ut i det nordliga agrara Sverige som på kontinenten?

Jansson undersöker frågan genom ett brett urval av material som berör frågor om äktenskapet från 1700-talets mitt och framåt: pamflettlitteratur, riksdagsdebatter, lagtexter och skönlitterära verk. Hennes intresse är inte det omdiskuterade, utan det som är allmänt och taget för givet, mittfåran i debatten om äktenskapet. Vad Jansson söker gömmer sig i förbigående yttringar och suckande förbehåll som författare skriver just innan de ska säga något kontroversiellt. Det kräver erfarenhet och fingertoppskänsla, för en sådan studie

inte ska bli fragmentarisk och godtycklig. Men resultatet är lyckat.

Kapitel 2 visar att äktenskapet sågs som grundbulten i statens välgång, och att riksdagsmän och debattörer oroade sig för att människor inte hade möjlighet eller vilja att gå från att vara ”halva människor” till att stadga sig som ansvarsfulla gifta män. Kapitel 3 utgår från den vid detta lag nog allom bekanta verbmetoden (att mäta omnämnda arbetsuppgifter genom att räkna verbfraser i källmaterialet) för att undersöka den ideala könsarbetsdelningen i äktenskapet. Det visar sig att både mannen och kvinnan förväntades ta ansvar för hushållets försörjning. Kapitel 4 diskuterar tvåförsörjaridealet inom äktenskapet, med särskilt fokus på åren 1808–1809.

Men i den här studien är det målet, inte resan, som är det huvudsakliga nöjet. Slutdiskussionen är generöst tilltagen och här redovisas flera oerhört intressanta resultat. För det första: Äktenskapet var viktigt, inte bara som ett ideal, utan också praktiskt. Exempelvis var soldaters löner för låga för att räcka till försörjningen – deras hustrur var tvungna att komplettera hushållskassan med småsysslor för att få ekonomin att gå runt. Smeder, hantverkare och tjänstemän kunde avlönas med jord, jord som deras hustrur måste bruka. På så sätt var äktenskapet en förutsättning för att samhällsbygget skulle fungera. För det andra kan vi inte oflekterat utgå ifrån ett internationellt forskningsläge när vi diskuterar svenska förhållanden. Sverige var ett glesbefolkat agrarsamhälle då Storbritannien började industrialiseras, då Frankrike drogs ned i revolutionens malström och då invånarna i de förenade Nederländerna redan till en majoritet bodde i städer. Jansson visar att detta sannolikt även påverkade normer och idéer om makars åtaganden gentemot varandra. Mannen överordnades kvinnan, också i den svenska debatten, men i lägre utsträckning än i den kontinentala diskursen. Bådas ansvar för hushåll, försörjning och barnuppfostran underströks, även om mannen hade ett huvudansvar för det

förra, och hustrun för det senare. För det tredje visar Jansson också hur normer och värderingar i svensk debatt inte genomgick någon större förändring under sekelskiftet. Hon ser långa kontinuiteter både fram- och bakåt i tiden. Detta i kontrast till det internationella forskningsläget, som pekar ut revolutionernas tidsålder som en epok då kvinnans ansvar hänsköts åt hemmet. Men också i kontrast till svensk forskning, som sett liknande utvecklingar i Sverige. Hur kommer det sig? Jansson resonerar att hennes material, till skillnad från tidigare studier, inte enbart inriktar sig på den urbana borgarklassen, utan även fångar landsbygdens befolkning. I en agrar ekonomi behövs både mannens och kvinnans arbetskraft.

Den här boken är den bästa jag har läst på länge. De empiriska kapitlen gör vad de ska och avslutningskapitlet är kronan på verket. Jansson lyckas i denna studie först visa på en kontinuitet där jag förväntade sig förändring, och hon visar att Sverige var ett särfall, där jag förväntade mig att det skulle vara representativt. Hon gör det utifrån egna empiriska studier och med djup kunskap om tidigare forskning, både i Sverige och internationellt. Det är farligt att sja i tryck, men jag tror att Janssons bok kommer att bli paradigmatiserande för en lång tid framåt för studiet av äktenskapsfrågor i det förmoderna Sverige.

Paul Borenberg

A Political History of Sport in Sweden

Jens Ljunggren

Palgrave Macmillan, 2024, 245 s.

När Jan Lindroth 1974 publicerade sin avhandling *Idrottens väg till folkrörelse* var idrottshistoria nästan ett obekant begrepp i den akademiska forskningen i Sverige. Under det gångna halvsekle har situationen förändrats. Det är nu ett livaktigt forskningsområde. Ämnet institutiona-

liserades 1991 då Lindroth blev professor med inriktning mot idrottshistoria i Stockholm. Professuren innehas i dag av Jens Ljunggren. Han har påtagit sig den forskningsmässigt utomordentligt viktiga uppgiften att försöka skriva en syntes av den omfattande forskningen. År 2020 publicerade han boken *Den svenska idrottens historia* och 2024 följdes den av en engelskspråkig bearbetning. Det är mycket förtjänstfullt att Ljunggren på detta sätt gör den svenska forskningen tillgänglig för många idrottsforskare som inte behärskar svenska.

Det handlar här inte om en direkt översättning av den svenska boken. Stora textpartier är visserligen översatta från förlagan men stoffet är organiserat på ett annat sätt och nya avsnitt har tillkommit; inte minst tecknas den samhällseliga bakgrunden utförligare, och den analytiska ramen är annorlunda. Titeln har också ändrats för att markera att detta inte är en bok om idrotten i Sverige utan att temat rör idrottens politiska roll i samhället. Den som söker information om svenska idrottsframgångar och nederlag söker förgäves här.

I den svenska boken var sportifiering det ledande begreppet. Centrala begrepp i den här aktuella boken är *governmentalisation*, *politicisation* och *instrumentalisation*. Fokus ligger på relationen mellan stat och myndigheter och den organiserade idrottsrörelsen, men också på de styrande ideologier som funnits om idrottens roll i samhället. I inledningen presenteras också andra begrepp som ska vara styrande och slutligen introduceras begreppet biomakt. Det är förstås hämtat från Foucault och eftersom det senare visar sig vara centralt i framställningen kunde det ha varit förtjänt av en djupare diskussion.

Efter detta introducerande kapitel följer ett kapitel om sport och lekar före 1800-talet. Med tanke på att i boken i övrigt mycket litet sägs om den idrott som utövades känns kapitlet onödigt utförligt. På allvar intressant blir det med tredje kapitlet som behandlar Linggymnastikens

storhetstid under 1800-talet. Det här var en rörelse uppifrån och ned, ägnad att disciplinera kroppar för militära och politiska syften. De säregna dragen i den svenska utvecklingen framgår tydligt i jämförelser med gymnastik i Tyskland, Danmark och Norge. Den tyska gymnastiken var mer av folkrörelsetyp. Här ges också en bred bild av de ideologiska förutsättningarna för verksamheten.

Utvecklingen under 1900-talet tecknas utförligt i kapitlen 4–9. Kapitel 4 är närmast en bakgrund där framväxten mot 1800-talets slut av en tävlingsinriktad idrott inom ramen för frivilligorganisationer skildras. Kommersialisering och medialisering berörs kortfattat. Denna utveckling är bakgrunden till statens och kommunernas engagemang som ökade starkt en bit in på 1900-talet. I kapitel 5 och 6 är jämförelser med Danmark och Norge centrala. I grannländerna drogs idrotten in i konflikten mellan vänster och höger under demokratiseringen, något som inte på samma sätt skedde i Sverige. Under mellankrigstiden blev arbetaridrotten av liten betydelse i Sverige. I både Danmark och Norge var socialdemokratin däremot involverad i denna rörelse, vilket särskilt i Norge ledde till en splittring inom idrottsrörelsen. I Sverige valde socialdemokratin att i stället stöda Riksidrottsförbundet. Dessa jämförelser framhäver den relativt låga graden av politisering i Sverige.

Stora ekonomiska resurser har ställts till idrottsrörelsens förfogande under efterkrigstiden, en period som behandlas i kapitel 7 och 8. Emellertid har idrotten i stor utsträckning behållit självbestämmande över hur medlen används. Ett tydligt drag är också att idrotten fortfarande inte varit särskilt politiskt kontroversiell, även om den inte saknat kritiker. Utredningen Idrott åt alla från 1969 har varit en viktig utgångspunkt för den fortsatta politiken. Här utlovades stöd från staten, men samtidigt förutsattes att idrotten skulle fylla väsentliga samhällsuppgifter, som att främja folkhälsan, skapa en god fritid

och fostra goda samhällsmedborgare, allt exempel på det Ljunggren kallar biopolitik.

Kapitel 10 följer utvecklingen under de senaste decennierna och här framgår att förvånansvärt litet har förändrats i relationen mellan staten och idrotten. I en tid när den nyliberala omvandlingen av samhället synt på många områden har just denna samhällssektor i stort sett behållit den prägel den fick under den korporativt organiserade välfärdsstatens tid. För att återgå till de inledningsvis presenterade nyckelbegreppen kännetecknades relationen av en hög grad av *governmentalisation*, förhållandevis låg *politicisation* och en betydande *instrumentalisation*.

Boken hade varit förtjänt av en sammanfattning och slutdiskussion. Det som kommer närmast en resumé finner jag i ett helt kort avsnitt på s. 212f som finns under rubriken "Elite Investments". Här återkommer Ljunggren till biopolitik som kännetecknande för relationen mellan stat och idrott. Idrotten har setts som ett medel att förverkliga ett antal samhällsreligt önskvärda mål: syftet har varit att främja lämpliga livsstilar och lösa sociala problem. En mer utförlig sammanfattning hade också gjort det tydligare hur de i inledningen presenterade begreppen använts i analysen. Framställningen hade blivit tydligare om de hade använts mer konsekvent och fått styra framställningen i högre grad.

Ljunggren hänvisar allt som ofta till modernisering och säger till exempel att Sverige hade blivit ett modernt samhälle på 1890-talet (s. 62). Någon diskussion av detta omstridda begrepp finns emellertid inte i boken. Enligt min mening borde han ha undvikit det; får det ingen mer bestämd innebörd är det analytiskt av litet värde. Har Sverige sedan dess bara fortsatt att vara modernt? Det hjälper oss inte att förstå all historisk förändring under mer än 100 år.

Om boken är tänkt att användas som utgångspunkt för jämförelser mellan Sverige och andra länder menar jag också att den hade varit förtjänt av att presentera

mer statistik och göra detta på ett systematiskt sätt. Det saknas inte uppgifter om omfattningen av det statliga stödet men någon samlad översikt ges inte. Inte heller presenteras en samlad bild över antalet idrottsutövare eller över deras kön och ålder. Det hade varit viktiga bakgrundsfakta för framställningen.

Tyvärr innehåller boken också en del överraskande översättningar. Till exempel krävs en ordagrann översättning tillbaka till svenska av *square trade* (s. 29) och *rib chair* (s. 47) (torghandel och ribbstol) för att orden ska bli begripliga. Vilken källa är det som avses med *the well of Football Association* (s. 223)? Det kan väl inte vara så att det är Fotbollsförbundets väl som avses? Nu drabbar denna kritik inte så mycket författaren som förlagets redaktörsarbete.

Med stor kunskap om den svenska idrottsrörelsens historia har Ljunggren skrivit en utomordentligt viktig bok. Den innehåller mycket som detta korta referat inte har kunnat fånga, till exempel hur enskilda idrottsmän kommit att förkroppsliga bilder av "det svenska". Inom de flesta forskningsfält produceras det mängder av studier som utförligt och empiriskt välgrundat undersöker mer eller mindre avgränsade avsnitt av fältets olika problemområden. Ju mer omfattande denna forskning blir, desto svårare blir det att skapa en överblick över fältet. Det är därför av största forskningsmässiga betydelse att någon tar på sig den stora uppgiften att syntetisera dessa studier till en bredare framställning. Därmed ges också möjlighet för framtida forskare att ta spjörn mot de tolkningar som Ljunggren gör för att utveckla sina egna. Svensk idrottshistorisk forskning är att gratulera till denna betydande prestation.

Lars Edgren

Politikens åldersgränser.
Rösträtt och valbarhet i Sverige
från 1840-tal till 1920-tal

Bengt Sandin

Makadam, 2024, 312 s.

I samband med 100-årsjubileet av den allmänna och lika rösträttens införande i Sverige genomförde historikern Bengt Sandin tillsammans med flera andra forskare ett flerårigt forskningsprojekt om rösträttens begränsningar efter demokratins genombrott. Projektet, som bland annat resulterade i antologin *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921* (Makadam 2021), ifrågasatte den traditionella bilden av reformerna 1918–1921 som den slutliga triumfen för rösträtten och demokratins förverkligande. Olika så kallade streck, baserade på ålder, medborgarskap, ekonomisk ställning med mera fortsatte att utestänga betydande väljargrupper.

De flesta av dessa begränsningar har sedan dess upphävts i Sverige. Men en består alltjämt: rösträtten har fortfarande en åldersgräns. Så ser det också ut i alla världens länder, även om den exakta åldersgränsen varierar.

I *Politikens åldersgränser* återvänder Sandin till frågan om ålderns betydelse för rösträtten, men i blickfånget står nu en tidigare period, från tvåkammarriksdagens införande på 1860-talet till rösträttsreformerna 1918–1921. Det är protokollen från riksdagens båda kamrar som står i centrum för undersökningen, ett material som kompletteras med pressröster och privata anteckningar från några ledande politiker. Argumenten analyseras, liksom hur debattens argumentationslinjer förhöll sig till den ekonomiska och sociala utvecklingen under perioden.

Genom riksdagsreformen 1866 sattes rösträttsåldern till 21 år, vilket i internationell jämförelse var lågt. Det som utestängde den absoluta majoriteten av den vuxna befolkningen från politiskt

inflytande var begränsningar baserade på kön och ekonomi. Kvinnor saknade som bekant rösträtt (även om de i vissa fall kunde äga kommunal rösträtt) och kraven på egendom, inkomst och betald skatt innebar att endast en minoritet kunde rösta. I andrakammarvalet 1883 uppfyllde ungefär sex procent av befolkningen dessa krav. Men på grund av frågans känsliga natur ändrades aldrig gränserna för inkomst (800 kronor per år) eller fastighetsägande (taxeringsvärde 1 000 kr) under decennierna efter reformen, vilket innebar att allt fler vuxna män uppfyllde kraven.

Sandin visar att det var i denna kontext som åldersstrecket etablerades som tankefigur under 1800-talets sista år. I vågskålen stod en rad frågor som bidrog till frågans komplexitet. I takt med att Sverige industrialiserades var det inte bara arbetarrörelsen som kämpade för politiskt inflytande, frågan gällde även förhållandet mellan stad och landsbygd.

I debatten om allmän rösträtt (för män) återkom ständigt frågan om "garantier". Från konservativt håll krävdes att rätt sorts personer skulle få inflytande, och att oönskade element även fortsättningsvis utestängdes. En höjning av rösträttsåldern till 25 år framstod som en lösning på flera av dessa bekymmer. Dessutom var den betydligt enklare att administrera än begränsningarna som baserades på inkomst och förmögenhet, vilka krävde individuell prövning. Med rösträttsreformen 1909 höjdes rösträttsåldern till andra kammaren till 24 år, medan den 1921 fastställdes till 23 år i val till andra kammaren och kommunerna, medan den för landstingsvalen, och i förlängningen även första kammaren, blev 27 år.

Sandin visar på ett övertygande sätt att rösträtts gräns avseende ålder hängde nära samman med andra faktorer, främst kön, klass och den regionala maktfördelningen. Frågan om ålder kontextualiseras nog i studien. Samtidigt får detta breda anslag till följd att rösträttsfrågan måste behandlas i sin helhet. I många stycken är

följaktligen detta en bok som sammanfattar rösträttsdebatten under perioden från ständsriksdagens avskaffande till tidigt 1920-tal. Det innebär på gott och ont att flera av resonemangen blir mycket mer omfångsrika än om analysen hade avgränsat sig till frågan om ålder i snävare mening. Fördelen är att analysen av ålder nyanseras förtjänstfullt, nackdelen att avgränsningarna blir mindre skarpa.

Sandin visar bland annat att den dominerande uppfattningen om politiskt medborgarskap var starkt kopplad till familjen. Det var framför allt unga, ogifta stadsbor som ansågs utmana den etablerade ordningen. Eftersom denna demografiska grupp var relativt stor till följd av höga födelsetal, industrialisering och urbanisering, uppfattades de också som ett potentiellt hot mot den rådande ordningen.

När Arvid Lindmans regering drev igenom allmän rösträtt för män 1909 höjdes därför åldersgränsen för rösträtt från 21 till 24 år. Sandin visar att en högre åldersgräns för både rösträtt och valbarhet var ett krav från de konservativa, som endast kunde acceptera en demokratisering om den gynnade grupper som sågs som stabila samhällsbärare – främst gifta och bofasta. Ett av Sandins viktigaste resultat är annars att rösträttsåldern spelade en viktigare roll i debatten som föregick 1918 års reformer än vad tidigare forskning gjort gällande. Det gällde inte minst frågan om rösträtt och valbarhet till första kammaren. Medan rösträtten till andra kammaren 1909 hade höjts till 24 år hade den tidigare, lägre gränsen på 21 år bibehållits till första kammaren. Den graderade 40-gradiga skalan garanterade att de äldre och välsituerade behöll sitt dominerande inflytande. Om lika rösträtt blev verklighet skulle makt i kammaren riskera att förskjutas radikalt – särskilt i andra kammaren. För att undvika att städernas unga arbetare fick ett avgörande inflytande höjdes därför rösträttsåldern till första kammaren till hela 27. Detta sammanfattar i många avseenden frågan om "rösträtt med garantier".

Att Socialdemokraterna till slut accepterade en kompromiss motiverades med att utestängningen från rösträtten var tillfällig. Inom loppet av några år skulle ju även en 21-åring kunna utöva sin rösträtt. Under de kommande decennierna sänktes rösträttsåldern dessutom i flera omgångar för att på 1970-talet nå 18 år. Sandin är dock nogga med att påpeka att inte heller denna ålder bör ses som en definitiv historisk slutpunkt. Om eller när rösträttsåldern sänks till 16 år får dock framtiden utvisa.

Sammantaget bidrar den här boken med värdefull ny kunskap om ett av de mest välutforskade områdena i modern svensk historia, demokratiseringsprocessen. Snarare än att kullkasta tidigare resultat kompletterar Sandins undersökning av rösträttsåldern den bild som framträtt i de senaste årens forskning. Kampen för allmän och lika rösträtt var komplicerad, bitvis motsägelsefull och byggde på tillfälliga kompromisser.

Björn Lundberg

Kunskapens stora hus. Huvudlinjer i universitetets historia

Johan Östling

Makadam, 2024, 139 s.

Utvecklingen av universitetet som institution från medeltiden till i dag är en fascinerande historia. Det tycker även universiteten själva, att döma av de många jubileer som ofta firas av olika lärosäten. Bland annat undertecknades i Bologna det för dagens universitet centrala dokumentet *Magna Charta Universitatum* av tillresta rektorer i samband med att universitetet där uppmärksammade sitt 900-årsjubileum 1988. Exemplet tas upp av Johan Östling i inledningen till dennes populärvetenskapliga bok om universitetets historia. Han påpekar dock att vi inte säkert kan veta när universitetet i Bologna egentligen grundades och att den traditionella behandlingen av universitetshistoria, så

som den kommer till uttryck i exempelvis jubileumskränikor, i flera avseenden behöver problematiseras. Östling är professor i historia och föreståndare för Centrum för kunskapshistoria (LUCK) vid Lunds universitet. Hans intresse för just kunskapshistoria – med andra ord hur kunskap produceras och cirkuleras av aktörer på olika typer av arenor – genomsyrar även denna bok. Här går han på ett kort och koncist men samtidigt initierat sätt igenom historien bakom universitetet som kunskapsinstitution utifrån ett rikt forskningsläge. Boken ger en överskådlig introduktion till ämnet och kan därför tilltala såväl akademiker som en intresserad allmänhet. Enligt Östling själv utgör boken en vidareutveckling av hans bidrag till *Natur & Kulturs globalhistoria 2022*. I fokus står här universitetets strukturella förändringar genom åren, inte enskilda personer eller vetenskapliga framsteg. Tre övergripande akademiska modeller används för att beskriva den dominerande bilden av universitetet vid olika tillfällen: det latinska, tyska respektive amerikanska universitetet. Därmed kan Östling pedagogiskt åskådliggöra de historiska lager som ännu genomsyrar dagens akademi.

Alltför ofta har universitetet i tidigare forskning beskrivits som en helt och hållet europeisk konstruktion utan andra influenser än kristna kloster och katedralskolor. I det inledande kapitlet utgår Östling i stället från ett bredare kunskapshistoriskt perspektiv, exempelvis genom att hänvisa till nyare forskning om kunscapscirkulation inom högre utbildning, för att sätta universitetet i ett större rumsligt och temporalt sammanhang. Han argumenterar för att institutioner för avancerad kunskap förekommit i många kulturer, exempelvis i antikens Grekland, Kina och Indien, och att universitetet därför kan ses som ett exempel på en mer allmängiltig historisk företeelse. Samtidigt fastslår Östling att det i grunden medeltida europeiska universitetet också blev stilbildande för andra kontinenter och att det är huvudlinjerna

i just denna institutions utveckling som boken följer.

I sitt kapitel om det latinska universitetet skildrar Östling universitetet under såväl medeltid som tidigmodern tid. Utöver att diskutera latinets betydelse som undervisningsspråk berör han många andra faktorer, som universitetens organisation, examina och förhållande till auktoriteter. Han diskuterar bilden av de första institutionerna i Bologna och Paris som två grundmodeller för det medeltida universitetet. I Bologna utövade studenterna ett stort inflytande medan Parisuniversitetet – som dessutom organiserades i flera fakulteter – styrdes av lärarkåren. Östling nyanserar denna dikotomi genom att betona den stora lokala variationen även bland andra tidiga universitet. Vidare påpekar han att universitetet som kunskapsinstitution inte genomgick någon grundläggande omvandling under tidigmodern tid men att vissa förändringar på grund av exempelvis boktryckarkonsten och reformationen likväl ägde rum inom dess väl etablerade ramar. Bland annat utmanades den medeltida synen på auktoriteter. Det är också vid denna tid som universitet etableras i några europeiska kolonier. Därtill berör Östling universitetets förhållande till andra kunskapsinstitutioner, så som de vetenskapliga akademier som på flera håll inrättades under 1700-talet.

Kapitlet om det tyska universitetet (cirka 1750–1950) bygger till stor del på Östlings egen forskning i boken *Humboldts universitet. Bildning och vetenskap i det moderna Tyskland*, vilken kom i en andra upplaga 2024. Här beskriver Östling de förändringar som initierades under Napoleonkrigen och deras efterdyningar. Han pekar ut flera modeller men lägger tonvikten vid skildringen av det prussiska, forskningsinriktade universitetet utifrån Wilhelm von Humboldts idéer om bildning och akademisk frihet. Han beskriver de tyska influenserna på universitet i andra länder och världsdelar, samtidigt som han följer den nationella tyska kontexten via första

världskriget och Weimarrepubliken till nazisternas maktövertagande och andra världskriget. Därmed åstadkoms, trots bokens kortfattade format, ett mer detaljerat avsnitt som gör detta kapitel till ett av de allra starkaste. Inte minst beror detta på att Östling här, till skillnad från i flera av bokens övriga delar, tydligt bottnar i sin egen forskning.

Nästa kapitel berör det amerikanska universitetet (cirka 1930–2020). Östling berör här bland annat betydelsen av privata pengar och *liberal arts*-traditionen. Samtidigt tar kapitlet ett bredare grepp om den globala utvecklingen av högre utbildning under 1900-talet genom att exempelvis behandla massuniversitetets framväxt, de nya så kallade utopiska universiteten och avkolonialiseringen. Möjligen blir detta kapitel därmed något spretigare än de andra. Samtidigt speglar denna diversitet komplexiteten i det historiska skeendet.

I ett avslutande kapitel sammanfattar Östling de huvudlinjer han identifierat i boken. Han lyfter samtidigt fram några av de linjer som inte fick plats i det övergripande narrativ han konstruerat genom sitt beslut att fokusera på just det latinska, tyska och amerikanska universitetet. Exempelvis nämns först nu Al-Qarawiyin i dagens Marocko. Denna skola etablerades på 800-talet och har på senare år allt oftare framhållits som världens äldsta universitet. Avslutningsvis reflekterar Östling över den tilltagande internationaliseringen av det moderna universitetet och berör bland annat de framstående lärosätena i auktoritära länder som Kina och Saudiarabien. Här tycks han ge uttryck för en vilja att initiera en diskussion om vilken akademisk modell som kommer att bli ledande i framtiden. Det är en intressant frågeställning som gärna hade fått ägnas mer utrymme. Samtidigt är det tydligt att Östlings främsta slutsatser gäller den kontinuitet som ändå präglat universitetets långa historia från antiken och medeltiden till i dag, och eventuellt, kommer att göra så även i morgon.

Bokens kortfattade format kan ses som både en styrka och en svaghet. Den fungerar utmärkt som introduktion till det universitetshistoriska fältet, samtidigt som många potentiella fördjupningar och utvikningar uteblir. Inte minst gäller detta de kunskapsinstitutioner som, likt Al-Qarawīyīn, inte passar in i författarens typologi. Likväl är det tydligt att Östling lyckas väl med att kombinera en lättfattlig framställning med gedigna akademiska kunskaper. På flera ställen i boken framhäver han också tidigare forskares insatser, vilket är extra viktigt då boken inte bygger på någon ny grundforskning. På slutet görs en – med tanke på bokens begränsade omfång – utförlig litteraturgenomgång, i vilken Östling kommenterar flera verk som lämpar sig väl för vidare läsning och fördjupning.

Jag kan varmt rekommendera detta verk till alla med intresse för universitetshistoria. Utöver att boken är mycket välskriven är den rikt illustrerad och vackert formgiven. Dess största styrka är det kunskapshistoriska perspektivet som löper som en röd tråd genom berättelsen och fungerar som urvalsprincip för vilka aspekter av universitetet som behandlas. I synnerhet detta gör den till ett bra komplement till andra universitetshistoriska verk, inte minst de många jubileumsskrifter som produceras av lärosätena själva.

Elis Wibacke

Avhandlingar

Mellan rörelse och stillhet.
Minne och flykt i unga
människors berättande
2009–2021

Emma Hall

Malmö universitet, 2023, 275 s.

Det är ett mycket angeläget tema som Emma Hall tar sig an i sin doktorshandling. I fokus för hennes analys står ungas erfarenheter av flykt, och med sin studie i muntlig historia riktar Hall vår uppmärksamhet mot upplevelser av irreguljära flyttningar och flyktingskap bland unga. De personer som Hall har intervjuat för sin undersökning kategoriserades vid ankomsten till Sverige som ensamkommande barn och just detta är ett begrepp som på olika sätt granskas och beaktas i avhandlingen.

Avhandlingen är samtidshistorisk. Till grund för studien ligger 13 intervjuer med ungdomar som före 2015 hade tagit sin tillflykt till Sverige. Vid det första intervjutillfället hade de unga vistats minst fyra år i landet. När intervjuerna gjordes var dessa personer, som bland annat kom från Afghanistan, Iran och Syrien, myndiga. För sin studie har Hall även analyserat självskrivna minnesberättelser som några av dessa unga har nedtecknat. Utöver detta utforskar hon texter från ett vittnesseminarium under vilket civilsamhällets betydelse för flyktingmottagande behandlades och därtill även tidningstexter som berör diskussioner om ensamkommande barn.

Studiens övergripande syfte är synliggörande: att belysa unga människors flykt. Med den här lovvärda ambitionen läggs således även ett samhälleligt närförflutet under lupp. På basis av en genomgång av föreliggande forskning om ensamkommande barn utmejslar Hall sin frågeställning.

Som metafor utgör begreppet rörelse en röd tråd i studien – eller kanske snarare

en blå tråd eftersom flykten över hav ofta ingår som ett element i berättandet. Medan begreppet rörelse används som en teoretisk trop, ger begreppen migration och minne metodologisk stadga. Teoretiskt förankrar Emma Hall sitt avhandlingsarbete i två fält: migrationsstudier och kulturella minnesstudier.

Irreguljära förflyttningar ingår ofta i flyktingskap och i den här studien tolkas flykt på befogat sätt även utifrån de förståelser som forskning om migrationssystem erbjuder. Det är också utifrån begreppet migrationssystem som Hall formar en fungerande disposition och i sin avhandling tolkar hon "vad och hur dessa unga minns i relation till flyktens olika delar". Här beaktas följaktligen hur händelser och förhållanden ges betydelse och framträder i berättandet. Hall redogör initierat för sitt sätt att tolka intervjuerna. Det handlar om individuella minnen och om hur erfarenheter återberättas, gestaltas och ges mening. I linje med centrala betoningar inom muntlig historia beaktar Hall även hur individuella minnen förhåller sig till andra representationer, andras hägkomster och diskursiva inramningar.

Vid sidan av mera metodiska reflektioner ges rätt ingående beskrivningar av formeringen av fältet kulturella minnesstudier. Utöver reflektioner om Maurice Halbwachs minnesbegrepp och Pierre Noras vidareutveckling av detta, behandlas också grunderna för fenomenologiska ansatser. Även om dessa presentationer är habila stannar jag till i läsningen: tar skribenten här en onödig omväg och i vilken omfattning är grundläggande skrivningar av detta slag nödvändiga?

Hos mig väcker just detta också en fråga om gränser och kunskapsirkulation. Från och med 2018 har en stor erfarenhetshistorisk centrumbildning (HEX, History of Experience) verkat vid Tammerfors universitet. En rad publikationer som berör metodologiska och teoretiska ingångar till historiska studier av erfarenhet har publicerats, de flesta på engelska men också

på det som i Finland kallas för det andra inhemska, det vill säga svenska. Det här är ju ingen kritik som huvudsakligen ska riktas mot den studie jag nu presenterar, men för mig som verkar vid ett finlands-svenskt universitet är det frapperande att denna mångsidiga erfarenhetshistoriska forskning inte förefaller ha uppmärksamats i någon större omfattning i Sverige.

I fyra så kallade substanskapitel ("Uppbrott och bakgrunder", "Flykt", "Ankomster", "Återvändanden") analyseras minne av och berättande om flykt. Den här dispositionen fungerar väl och Hall lyckas blottlägga såväl gemensamma drag som det heterogena i minnesarbetet. Analyserna är omsorgsfullt gjorda och presenteras på ett gediget sätt. I dessa kapitel uppmärksammas bland annat minnen av barndomens samhälle, berättande om mer eller mindre dramatiska flyktfärder och skildringar av de ofta stegvisa mötena med det nya samhället.

Med gediget historikergrepp uppmärksammar Hall tiden: hon blottlägger den tidliga kontextens betydelse när de unga berättar om och ger sina upplevelser betydelse. Det handlar bland annat om betydelsen av föränderliga samhälleliga kontexter och effekterna av diskursiva förskjutningar. Det tidliga uppmärksammas även på andra sätt, bland annat i analysen av undflyende minnen från barndomen och med ett fokus på perioder under flykten då de irreguljära migranternas tidsrum smalnar, då både framtiden och det förflutna saknar skärpa.

Dessa delar visar att Emma Hall givit etiska överväganden tillbörligt utrymme och de föregås av ett kapitel om forskningsetik, ett avsnitt som både är lättfattligt och djuplodande. I det här sammanhanget framhåller Hall att etiska frågor ska genomsyra hela forskningsprocessen och att hon bemödat sig om detta kan också läsaren märka. I kapitlet om etik reser Hall bland annat frågor som rör lagens betydelse, om valet att anonymisera eller inte och om föreställningar som sårbarhet. Här resonerar Hall också om hur själva kategoriseringen, alltså benämningen

ensamkommande barn, påverkar både forskaren och de intervjuade.

Den här kategoriseringen ingår också i en offentlig föreställningsvärld, kanske inte minst i Sverige; som en mediekonsument med intresse för både Sverige och Finland har jag en känsla av att begreppet ensamkommande barn har fått ett större utrymme i svensk offentlighet. Det här är alltså inget spörsmål som jag ställer som historiker, men detta får mig ändå att fundera på hur den nationellt förankrade kontexten kunde ha presenterats: finns det särdrag i den svenska kontexten som kunde ha ventilerats ytterligare?

Att det skrivs en avhandling som synliggör, sammanfogar och tolkar berättelser om ungas flykt är i sig viktigt, och på sätt ger avhandlingen betydelsefulla bidrag till en samtida samhällshistoria. Därtill är det givande att ta del av en analys som blottlägger kontextens betydelse, det vill säga hur händelser och diskursiva förskjutningar utgör ett formerande sammanhang för berättandet om de egna upplevelserna. Med studien ger skribenten också belägg för sin förmåga att navigera inom och mellan olika tvärvetenskapliga forskningsfält. Som avhandling är Emma Halls arbete mycket helgjutet – det innefattar väldisponerade analyser och det utgår från initierade reflektioner om de centrala element som lägger grund för ett lärdomsprov på den här nivån.

Ann-Catrin Östman

Making Themselves Heard.
Women's and Men's Voice
Through the Regional
Petitioning Process in Sweden,
1758–1880

Jezzica Israelsson

Uppsala universitet, 2024, 452 s.

Spridda forskningsinsatser om supplikväsendet i Sverige under tidigmodern tid och i viss mån för 1800-talet har funnits

sedan tidigare. Till de viktigare hör bidrag av Martin Almbjär, Elin Hinnemo och Alexander Jonsson. Att nu Jezzica Israelsson i sin doktorsavhandling i historia vid Uppsala universitet tar ett helhetsgrepp på regionala suppliker är välkommet. Hon undersöker hur människor gjorde sin röst hörd i kontakterna med länsstyrelsen i Västmanland från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet. Undertecknad var en av de allra första som 1985 (i Administrasjon i Norden på 1700-talet), och sedan 2001, pekade ut supplikerna som viktiga att undersöka. Att nu 40 år senare så mycket forskning har gjorts på området är tillfredsställande.

Israelsson har valt en fruktbar forskningsansats genom att undersöka supplikerna som en trepartsrelation mellan supplikanten, landshövdingeämbetet och en svarande gentemot vilken supplikanten ställde rättsligt grundade krav. I de allra flesta fall gällde sakfrågan försörjningen, till exempel återbetalning av ett lån eller leverans från bönder av indelta naturapersedlar som var del av personens lön. Inkluderingen av de svarande är viktigt, men om detta ska ses som en teoretisk utgångspunkt kan man ifrågasätta. Israelsson utnyttjar hur som helst klokt flera teoretiska ingångar: begreppet röst (*voice*), medborgarskap, byråkratisering, judiciella revolutionen och hushållskultur. Det internationella forskningsläget tecknas utifrån nordisk och framför allt anglosaxisk forskning.

Forskningsfrågorna är samlade i två kluster där det första behandlar den vertikala relationen mellan landshövdingen och supplikanten respektive den svarande. Här klargörs att Israelsson fokuserar på kvinnors och obesuttnas möjligheter att använda sig av supplikerna. Det andra klustret behandlar i huvudsak den horisontella relationen mellan supplikant och svarande och vilka sakfrågor som supplikerna gällde. Avhandlingens empiriska kapitel är disponerade i två huvuddelar utifrån frågeklustren. För att besvara sina

frågor har Israelsson analyserat ett mycket omfattande källmaterial för fyra nedslagsår (1758, 1803, 1838, 1880) med över 6 000 suppliker för vilka det antingen finns en diarieanteckning eller en bevarad akt. Hon har även utrett regelverket i detalj och grävt fram många upplysningar om enskilda personer. Hennes resultat vilar sålunda på en mycket stabil empirisk grund.

Här kan endast ett axplock av de många intressanta resultaten i första delen tas fram. Förändringen över tid av relationen mellan landshövdingen och undersåtarna är ett mycket viktigt resultat. Relationen influerades fram till början av 1800-talet av det Israelsson kallar hushållskulturen. Den paternalistiska ideologin stipulerade en faderlig överhet som i en ömsesidig relation med den underdånige och bönfallande undersåten gav sitt beskydd av nåd. Tilltalet till överheten var personligt och landshövdingen, med säte i Västerås, skulle personligen ta emot supplikantens böneskrift som inte fick sändas per post. Förändringen i tilltalet bekräftades i landshövdingeinstruktionen 1855 där landshövdingens personliga roll tonades ned och myndigheten länsstyrelsen lyftes fram. Även praktiken försköts: många av supplikerna under 1800-talet var snarare ansökningar. Möjligen kan Israelssons undersökta kvinnor och obesuttna framstå som mer underdåniga än andra, vilket hade kunnat kommenteras ytterligare.

Resekostnaden, avgifterna för stämplat papper och i många fall betalning för skrivhjälp ledde till betydande utgifter för supplikanten som låg i spannet tio till tjugo så kallade drängedagsverken. Regelverkets möjlighet för landshövdingen att befria fattiga från stämpelavgiften utnyttjades mycket sällan, vilket gärna hade kunnat diskuteras. Supplikrätten inskränktes sålunda av praktiska hinder, men trots detta inkom hela tiden även obesuttna och andra fattiga personer med suppliker.

Israelsson kan belägga att kvinnors delaktighet i supplikväsendet inte speglade deras andel av befolkningen utan i

stället bestämdes av reglerna kring deras rättskompetens. Giftna kvinnor stod under makens målsmanskap och här visar Israelsson att de i regel företrädde av sina män, men att de kunde agera själva om maken var förhindrad. Tvärtemot tidigare forskning finner Israelsson inte att målsmanskapet tolkades striktare under 1800-talet, utan att det rörde sig om en flexibel praktik. Ogifta kvinnor stod under förmyndarskap men kunde företräda sig själva, visserligen inte i arvsfrågor. Änkor företrädde emellertid hela tiden sig själva. Frågan som Israelsson själv ställer sig, men som hade kunnat följas upp än längre, är vilka behov som förelåg för de olika kategorierna av kvinnor med tanke på regelverkets starka inskränkningar av deras rättskompetens.

I avhandlingens andra huvuddel (kapitel 5–8) visar Israelsson, kort uttryckt, dels att socioekonomisk ställning och kön i hög grad invercade på vilka som var supplikanter och svaranden i olika sakfrågor och även deras inbördes relation, dels att olika aspekter av supplikantens försörjning, i form av skuldindrivning, jord och arbetsroller, dominerade bland supplikerna. Inom vart och ett av dessa områden följer Israelsson upp en rad delämnar. Hon behandlar också argumentationen. Vad gällde skuldindrivning var ämbets- och handelsmän överrepresenterade bland supplikanterna, vilket är föga förvånande eftersom dessa grupper ofta var långivare och skuldsedlarna kunde säljas. Vad gäller skulderna noterar hon att obesuttna var låntagare, och detta i ökande grad under 1800-talet, vilket visar att de också kunde vara kreditvärdiga. Däremot var fler bönder representerade i jordfrågor om transaktioner, nyttjanderätter och naturaskatter. Här förekom oftare en argumentation som appellerade till landshövdingens beskydd, men den försvann efterhand.

Generellt kommer Israelsson fram till att argumentationen i huvudsak var rättslig redan från 1700-talets mitt då supplikanterna hänvisade till lagstiftning och dokument. Men parallellt med detta

förekom argument om sedvana, personlig belägenhet och hushållskulturens föreställningar ända fram till början av 1800-talet. Israelsson talar här om en "legal pluralism" som försvinner. I en intressant exkursion presenteras T.S. Marshalls berömda teori att civilt medborgarskap först växer fram med sådant som rättskompetens, ägande- och kontraktsrätt. Här passar kravet från 1880 på "medborgerligt förtroende" för den som ville försälja alkohol in (s. 335). Uttryckt som "god frejd" hade föreställningen åberopats också dessförinnan. Israelsson lyfter även fram att 1700-talets förlorade heder var ett annat uttryckssätt, men då förankrat i en hushållskultur med överhet och undersåtar. Dessa intressanta iakttagelser sätter Israelsson in i en diskussion om att medborgarskapsbegreppet växte fram successivt. Redan i mitten på 1700-talet fanns viktiga element som kan ses som delar i ett civilt medborgarskap.

Mindre klagande tycker jag att Israelsson är när hon diskuterar eventuella politiska konsekvenser av människors användande av supplikinstitutionen. Hon talar om att supplikinstitutionen "ultimately had political implications" (s. 354) och "kunde leda till konkreta lagändringar" (svensk sammanfattning, s. 380). De exempel som framskymtar tyder snarare på att regeländringar var resultatet av en tilltagande byråkratisering – vilket Israelsson kort berör. Huruvida riksdagsstånden och specifikt de ofrälse via riksdagen drev krav på de lagändringar som Israelsson har i åtanke ligger utanför hennes undersökning. Suppliker som ingavs av kollektiv och där man kan ana kopplingar till aktuella politiska frågor har inte heller följts upp. Här finns nog mer att gå vidare med.

Avhandlingen är omfattande med hela 350 brödtextsidor. Jag tror att framställningen hade vunnit på att hållas något stramare för att tydliggöra argumentationen. Israelsson har med hänvisning till den stora arbetsinsatsen och att många ärenden avgjordes rutinmässigt valt bort att undersöka vilka beslut som länsstyrel-

sen tog om supplikerna. Det är förstaeligt men också lite synd. Som läsare blir man nyfiken på hur en del av de mer principiellt intressanta fallen avgjordes. För att kunna följa upp fler beslut hade kanske några av de sakområden där supplikerna inte var så många helt enkelt ha lämnats åt sidan. Men det här är anmärkningar på marginalen.

Med sin teoretiskt väl förankrade och empiriskt gedigna avhandling om supplikinstitutionen i Sverige under 1700- och 1800-talen har Jezzica Israelsson gett ett mycket viktigt bidrag till den svenska forskningen på området.

Pär Frohnert

Anti-Jewish Racism. Exploring the Swedish Racial Regime

Hansalbin Sältenberg

Lunds universitet, 2022, 286 s.

I september 2022 försvarade Hansalbin Sältenberg sin ph.d.-afhandling ved Afdelingen for kønsstudier ved Lunds universitet. Som det er den gode tradition i vort naboland, er Sältenbergs afhandling udgivet i en elegant og læselet trykt udgave af Lunds universitet (men er også online tilgængelig på <https://portal.research.lu.se/en/publications/anti-jewish-racism-exploring-the-swedish-racial-regime>) og kan således få et efterliv og rækkevidde udover det akademiske ritual. Det fortjener den – selvom afhandlingen på flere måder er problematisk – eller måske netop derfor.

Sältenberg, der har en baggrund i sociologi, fremsætter det prisværdige formål at søge at forene erkendelserne fra henholdsvis antisemitismeforskningen og kritiske racestudier (*critical race studies*). Det er en væsentlig drivkraft i afhandlingen, at antisemitisme bør forstås og analyseres som en form for racisme, der gør det muligt at sammenligne racismer, og øge fokus på intersektionalitet. Når der sædvanligvis ikke er den store dialog mellem de to forskningsfelter, skyldes det forskelle i

forståelsen af antisemitisme som fænomen. Mens mange antisemitismeforskere implicit eller eksplicit hævder antisemitismens unikke karakter, som væsensforskellig fra andre typer fjendtlighed, får antisemitismen sjældent opmærksomheden inden for kritiske racestudier, bl.a. på grund uenighed om jøders racegjorte status: i realiteten om jøder har status af "hvide" – eller i al fald kan gå for at være det.

Sältenbergs påpegning af potentialet i at forene de to felter, forløses dog ikke i afhandlingen. Det skyldes først og fremmest, at definitionen på racisme er upræcis og mangelfuld. Ja, faktisk får vi slet ikke en definition. En række begreber, bl.a. *racialised social system*, *racial regime* (begge s. 61) og *racialisering* (s. 62), defineres nogenlunde dækkende, men ikke, hvordan de hænger sammen med racisme-begrebet. Desuden tales om eksklusionsprocesser i forhold til forestillinger om nationalitet (s. 65), med afsæt i den opfattelse, at nationen er baseret på en forestilling om en fiktiv etnicitet eller race, en *svenskhet*, ligesom sådanne nationalitetsforestillinger er både kønnede og seksualiserede. Det er således underforstået, at der med racisme menes *racialiserede eksklusionsprocesser i forhold til en racialiseret nationalitetsforståelse*. Det er dog ikke begge sider af denne dobbelte racialisering, som faktisk skal undersøges i afhandlingen. At nationalitetsforståelsen nemlig er racialiseret, heteronormativ og kønsdiskriminerende fastslås a priori (s. 67). Det er altså ikke det, som skal analyseres og dokumenteres i afhandlingen. Hertil kommer, at Sältenberg eksplicit fremfører, at racialisering ikke nødvendigvis refererer til forestillinger af biologisk eller genetisk karakter, men også til løsere (og igen udefinerede) ideer om etnicitet (s. 67), altså hele registeret af "andethed" i form af nationalitet, sprog, religion og kultur.

Det er dermed potentielt et meget, meget bredt spektrum af synspunkter og handlinger, der efter Sältenbergs definition er racistiske. Det er derfor ikke helt overraskende, at forfatteren selv anfører

(s. 104), at interviewpersonerne faktisk heller ikke selv anser disse som racistiske eller antisemitiske.

Inspireret af en feministisk- metodologisk tradition, der har særlig fokus på forskningens subjektivitet og situationsbestemte karakter – hvorfor afhandlingen da også indeholder en omhyggelig redegørelse for forfatterens egne subjektive positioner – kan det undre, at interviewpersoners subjektive positioner ikke tilføjes mere vægt, eller at Sältenberg ikke reflekterer videre over den intersubjektive påvirkning, man da må formode har gjort sig gældende i interviewsituationerne. Indimellem kan man dog også komme i tvivl om, hvorvidt Sältenberg selv er helt overbevist om sine egne definitioner: I al fald må han ofte forfalde til at karakterisere udsagn eller handlinger som "*Explicitly antisemitic*" (fx s. 143) eller "*blatantly racist*" (s. 196) (mine kursiveringer), uden at det konkretiseres, hvori det eksplicitte og åbenlyse består.

Efter læsning af Sältenbergs 90 sider lange teoretiske introduktion, er man som læser også meget spændt på, hvordan de *racialiserede eksklusionsprocesser* så faktisk ser ud.

Resultatet er ret foruroligende. Lad os bare tage det første eksempel fra bogens første egentlige analyse: en diskursanalyse af mediereaktioner på antisemitiske demonstrationer og attentater i Sverige i slutningen af 2017, bl.a. et brandattentat mod Gøteborgs synagoge 9. december, der fulgte i kølvandet på Donald Trump-administrationens beslutning om at flytte den amerikanske ambassade fra Tel Aviv til Jerusalem. Uanset hvor meget mediekommentatorer var omhyggelige med at fastslå, at der er tale om demonstranter og gerningsmænd, med "rødder i Mellemøsten" – altså uden anvendelse af nationale, etniske eller religiøse henvisninger – uanset hvor megen solidaritet med de svenske jøder, de gav udtryk for, og uanset deres ihærdige forsøg på at understrege, at antisemitisme ikke kun er jøders problem, men tværtimod et fælles demokratisk problem,

bliver deres udsagn i Sältenbergs analyse til, at muslimer kriminaliseres som antisemitisk kollektiv, at jøder sættes udenfor eller underordnes den svenske nation, og at jødernes lidelser underspilles, fordi den svenske nation er i fare. At antisemitismen er en vejrhane for demokratiets tilstand er ikke desto mindre et ofte anvendt udtryk, som ikke blot er politisk dybtfølt, men også historisk og videnskabeligt underbygget. Samtidigt forsvinder den sociale virkelighed helt ud af ligningen: *Hvem* der faktisk udførte de antisemitiske handlinger og aktioner 9. december. Hos Sältenberg er intet, hvad det udgiver sig for, ingen udsagn er velmenende, ingen solidaritet er oprigtig. Alt sammen på grund af det a priori definerede raciale regime – som jo altså slet ikke er genstand for analysen eller dokumenteres. På den baggrund er det faktisk svært at se, hvordan det overhovedet er muligt at udtrykke solidaritet og medfølelse med jødiske medborgere, uden at blive beskyldt for racisme.

Grundstammen i afhandlingen er 21 semi-strukturerede interviews med personer, bosiddende i Sverige, der identificerer sig som jøder. Desuden suppleres interviewene med to mediediskursanalyser, der foruden ovennævnte, omfatter en analyse af Centerpartiets kongresbeslutning om at forbyde mandlig omskæring af mindreårige i 2019 (et forslag som blev omstødt ved den efterfølgende kongres i 2021) samt en filmanalyse af jødiske stereotyper i Ingmar Bergmans *Fanny og Alexander* fra 1982. Afhandlingen afsøger således krydsfeltet mellem erfaring og diskurs, men ikke mindst med hensyn til sidstnævnte, savnes en diskussion af deres repræsentative karakter, idet de hviler på et beskedent empirisk grundlag og generelt savner kontekst.

På baggrund af Sältenbergs teoretiske ramme, er det ikke videre overraskende, at hans analyser generelt konkluderer, at den jødiske minoritet racegøres i en "underordnet" position i det svenske raciale regime. Der føres dog særdeles beskedent

dokumentation for den hævdede "underordning" (subordination), ligesom det heller ikke er den oplevelse eller erfaring, som de interviewede har. Til gengæld føres masser af stråmænds-argumenter, som fx s. 185, hvor det hævdes, at jøder er nemmere at håndtere for majoritetsbefolkningen, hvis de er "dead, threatened or self-sacrificing, rather than alive and thriving". Der føres imidlertid ingen som dokumentation for dette synspunkt.

Sältenberg har dog utvivlsomt ret i mange af sine betragtninger, og leverer faktisk tankevækkende perspektiver, der også er relevante for en dansk kontekst: at mediediskursen placerer antisemitismen på de politiske yderfløje som et marginalt fænomen, fremfor at erkende, at antisemitiske forestillinger og troper er en integreret del af den nationale og europæiske kulturarv, og kan derfor også manifestere sig i såvel mainstream- kultur og debat som i strukturel diskrimination. Hans opfattelse af hverdagsracisme som en "normal" funktion i det moderne samfund rummer også vigtige perspektiver for dansk forskning, idet sådanne forestillinger og erfaringer typisk underspilles, trivialiseres eller forties. Det skyldes ikke mindst den svenske – og danske – selvforståelse som progressive, sekulære og "raceblinde" samfund, der tilmed stiller eksplicitte og implicitte krav om assimilation. Desuden fremhæver Sältenberg med rette, at kategorien "jøder" både racegøres som "hvide" og som racegjort minoritet, hvorfor jøder på en og samme tid oplever både racisme og relative raceprivilegier. Det kræver balance-ring og konstant identitetsforhandling både individuelt og kollektivt, og demonstrerer faktisk paradoksalt, jødernes særlige udfordringer i det moderne samfund.

Som historiker – og antisemitismeforskere – forekommer det mig indlysende, at antisemitismen historisk og aktuelt findes i forskellige former. Også antisemitismeforskere har forsøgt sig med definitioner, der gør det muligt at sammenligne fjendtligheder på tværs ikke blot af racegjorte grupper,

men også fx på tværs af køn, klasse og politisk orientering. Således fx den canadiske historiker Gavin I. Langmuir, der skelner mellem forskellige typer af fjendtligheder defineret ved deres semantiske indhold, argumentationslogik og funktion. Under tegnede har i min afhandling *Dansk antisemitisme 1930-1945* (2004) været inspireret af Langmuir, men valgte at skelne mellem xenofobisk og racistisk antisemitisme, der refererede til forskellige argumentationslogikker omkring jødernes status og dermed også indirekte til fjendtlighedens konsekvenser. Den afgørende forskel på de to typer fjendtlighed er imidlertid netop racialiseringen ("racetænkningen") og ikke mindst racehierarkiseringen. Når denne hierarkisering, som er helt central i forståelse af racismen, er underforstået – som hos Sältenberg – og racialisering de facto bruges synonymt med racisme, overses ikke bare væsentlige forskelle i antisemitismens form i tid såvel som i rum, men også i dens forskelligartede og fatale konsekvenser.

Sofie Lene Bak

Antologier

Lärlarliv i historien

Sara Backman Prytz, Joakim Landahl & Johannes Westberg

Natur & Kultur, 2024, 144 s.

Hvordan livet som lærer til forskellige tider har udfoldet sig for dem, der gennem historien har haft lærergerningen som deres beskæftigelse, fortæller historiebøgerne generelt ikke meget om. Heller ikke om, hvad der har ført de mange kvinder og mænd til uddannelsen og gerningen som lærer, hvordan de på deres personlige måder har varetaget hvervet, og om deres udfordringer og succeser. Det råder denne bog, skrevet af tre forskere inden for uddannelseshistorie, bod på. Gennem dens i alt fjorten velskrevne kapitler kommer vi

helt tæt på en række personer, der har haft lærergerningen som deres hverv i Sverige fra 1800-tallets første del og frem til midten af 1900-tallet.

Bogen har fokus på småskolen og folkskolen og formidler med en biografisk inspireret tilgang baseret på empirisk materiale portrætter af kvinder og mænd, der var beskæftigede ved undervisning. Portrætterne giver samlet set et kronologisk billede af skolens udvikling og skiftende tiders vilkår. Gennem beskrivelserne af de forskellige personer, belyses på spændende måde, hvordan det var at være lærer i netop den tid og under de vilkår, de levede – med de udfordringer, glæder og sorger de har mødt undervejs.

Bogen giver således også et rigtig godt og levende indblik i, hvordan såvel sociale strukturer, som materielle og politiske betingelser gennem historien har givet sig til kende i skolen og formet dens hverdag og praksis. Dette f.eks. alt efter om man var mand eller kvinde, om man var beskæftiget i byen eller på landet, var yngre eller ældre. Kapitlerne afspejler stor bredde og samtidig temaer, der går igen, herunder lærerhvervet, socialt tilhør og muligheden for social mobilitet, pionerer og idealisme, konflikter i skolen og ikke mindst også dens hverdagsliv. Jeg vil i det følgende opridse kapitlernes indhold kort i forhold til disse tematikker.

Beskæftigelsen og uddannelsen som lærer har, særligt når man ser tilbage i historien, spillet en rolle i den sociale mobilitet og bedring af livsvilkår. Dette er der flere gode eksempler på i bogens kapitler, der samtidig belyser forskellige sider af dette. Kapitel 1, "Från fattigkoja till riksdag", udfolder sig i første del af 1800-tallets Sverige og skildrer Sven P. Rosenberg (1811-1895), der blev født i Blekinge under fattige og meget vanskelige kår. Sven var imidlertid en kvik dreng. En præst tog initiativ til, at der kunne betales for hans skolegang, hvilket førte til, at Sven blev lærer, senere politiker og rigsdagsmand. Et andet eksempel på social

opstigning berettes om i "Ett underbart småskoleäventyr i Västmanland" (kapitel 5). Med drømmen om at blive lærerinde og derved også opnå en levevej og bedre vilkår, end hun var vokset op under, rejste kapitlets hovedperson, Maria Spångberg (f. 1862), allerede som 16-årig til byen og søgte optagelse på lærerseminariet i Västerås. Hun blev senere småskolelærer. I "Den forrymde skolläraren i Gluggstorp" (kapitel 6) hører vi om Olof Otterström (f. 1845), der trods vanskelige livsvilkår i en landsby blev læreruddannet og fik arbejde som lærer. Han blev imidlertid involveret i kriminell aktivitet, og idømt flere års fængsel. Ikke for alle gik det så godt som for Rosenberg og Spångberg.

Karakteristisk for uddannelseshistorien er dens mange eksempler på lærere, der drevet af idealisme, af ønsker om at skabe en bedre skole eller bedre vilkår for børn, har markeret sig som pionerer og spillet en stor rolle i både skolens og samfundets udvikling. Dette får vi med fortællingen om Greven Torsten Rudenschjöld (1798–1859) et markant eksempel på i kapitlet "Den idealistiske greven" (kapitel 2). Rudenschjöld startede en folkeskole, inspireret af tidens nyere pædagogiske ideer og ønsker om at forandre samfundet, og han regnes med sin indsats i dag som folkeskolens grundlægger i Sverige. Med endnu et eksempel på en underviser, der var drevet af engagement, fortælles i kapitlet "Läraren som ville lära döva att tale" (kapitel 3) om læreren Jehubba Blomkvist (1843–1909), der fik stor indflydelse på undervisningen af blandt andet døvstumme. Idealisme og socialt engagement møder vi også hos lærerinden Agnes Lagerstedt (1850–1939), hvis fortælling i "Att skapa ordning i slummen" (kapitel 8) giver beskrivelsen af, hvordan Lagerstedt blev chokeret ved oplevelsen af den slum og elendighed, hun mødte som underviser på en skole i et arbejderområde. Hun tog initiativ til skolekolonier og stiftede 'Föreningen för skollovskolonier' i 1884, der fik stor betydning for mange børn. I kapitel 9, "Slöjdinspektorn i den vita staden",

hører vi om yderligere en pioner, Hulda Lundin (1847–1921). Lundin var stærkt optaget af sløjd, husflid og håndarbejde, og fik stor betydning for undervisningen på disse områder. Lundin fandt inspiration gennem adskillige udlandsrejser, der omfattede besøg på seminarier, folkeskoler og højere pigeskoler, samt også f.eks. verdensudstillingen i Chicago 1893.

Lærerlivet har imidlertid også historisk rummet konflikter mellem f.eks. lærerne og skoleledelsen. Konflikter der kan være opstået som følge af blandt andet kulturelle udviklinger. Sådanne får vi indblik i f.eks. i kapitel 4, "1878 års Mariakrig", der med læreren Alfred Dalin (1855–1919) i centrum beskriver problemer med autoritær ledelse, som dette kunne udspille sig i 1800-tallet. Også tro og religion kunne være et sådant stridspunkt, og "Den stora katekesstriden" (kapitel 11) omhandler katekiseringen og biskopvisitationerne i det tidlige 1900-tals skole og nogle hermed forbundne konflikter, som læreren Värner Ryden (1878–1930), der er kapitlets omdrejningspunkt, blev kendt for sit engagement i. I "Skolstrejken i Stöde" (kapitel 12) og fortællingen om lærerinden Tyra Engkvist (1872–1951) belyses en gruppe forældres utilfredshed med skolen, og vilkårene tilbage i tiden for at gøre noget for at ændre og rette op på problematiske forhold i sådanne tilfælde.

Men for de mange tusinder, der gennem tiden har været beskæftiget som lærere, har tilværelsen og hverdagen formet sig forholdsvis upåfaldende, mens de har varetaget deres hverv som undervisere. Også en sådan hverdag og tilværelse, som den har formet sig til forskellige tider, får vi indblik i. I "Sann kärlek og gudstro i småbarnsskolan" (kapitel 7) fortælles således med stor indlevelse om Sofia Fick (1823–1903) og hendes tilværelse som underviser i datidens Uppsala i en skolehverdag med disciplin og forudsigelighed. Med fortællingen om Ester Carlsson (1895–1960) i "Ensam och utsatt" (kapitel 10), der udspiller sig i 1900-tallets første del, får vi desuden indblik i beskæftigelsen ved meget

ensomt beliggende skoler, hvor livet kunne være kendetegnet ved meget udfordrende vilkår. Et andet velfortalt eksempel på, hvordan hverdagslivet kunne forme sig for tusindvis af lærere får vi i "Ett vardagsliv i Norduppland" (kapitel 13), med fortællingen om Carl Nordahl (1865–1925), der i 1889 tiltrådte som lærer på en skole lidt nord for Uppsala og var beskæftiget der de følgende 36 år til sin pludselige død. Bogens sidste kapitel "Ödebygdens lärarinna" (kapitel 14), danner en fin afslutning med fortællingen om småskolelærerinden Anna Ifrén (1889–1969). Da Ifrén i 1942 stod overfor at skulle pensioneres, skete det samtidig med fejringen den svenske folkeskoles 100-års jubilæum, hvor hun blev hædret med en pris for sin indsats som ødebygdslærerinde. Kapitlet markerer rigtig fint den tidslinje, der tegner sig gennem bogen, med sin afrunding ved 100-års jubilæet for den svenske folkeskoles historie.

Dette er en meget interessant og velskrevet bog. Skolens historie og formidlingen heraf gennem den biografisk inspirerede tilgang, er vellykket og spændende og giver læseren en indlevelse i de beskrevne kvinder og mænd og deres hverdag og udfordringer. Den fungerer som en god ramme for at belyse, hvordan tilværelsen og hverdagen udfoldede sig for undervisere i skolen, de skiftende rammer for dette lokalt såvel som samfundsmæssigt og de brudflader, der har givet sig til kende. Bogen er meget læseværdig og kan varmt anbefales for alle med interesse for skolens historie og skolens udvikling gennem tiden.

Karen E. Andreassen

Health and Society in Early Modern Sweden.

Mari Eyice & Charlotta Forss (red.)

Amsterdam University Press, 2024, 240 s.

Hälsa är ett mångtydigt och undflyende tillstånd, en "förborgad klenod", skrev Christofer Larsson Grubbe 1665. Enligt WHO:s mer anspråksfulla definition från 1946 karakteriseras hälsa av "fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, inte endast frånvaro av sjukdom eller funktionsnedsättning". I den moderna sjukvårdsdiskursen har hälsofrämjande insatser, förebyggandet av ohälsa, hög prioritet. En god hälsa uppfattas av de flesta som liktydigt med det goda livet, och beskrivs ofta som förbundet med individuella prestationer. Alla dessa dimensioner återfinns i ordets etymologi: *hell* vetter mot välgång, lycka, men också mot hel, som i oskadad, och helig, okränkbar.

Hälsa är alltså något mer än frånvaron av sjukdom och fysiska och psykiska funktionshinder. Definitionen öppnar för undersökningar av hur synen på hälsa, och hälsobegreppet, påverkar, och påverkas av, sociala och kulturella sammanhang och av hur hälsofrämjande praktiker utvecklas i samspel med medicinsk vetenskap, medicinska yrkesroller och med samhället i stort. Begreppet hälsa är i hög grad historiskt föränderligt och bör därför undersökas i noggranna analyser av specifika kontexter.

I denna antologi presenterar forskare från sju svenska och finska lärosäten ett antal fallstudier som belyser fenomen med koppling till begreppet hälsa och till hälsopraktiker i det tidigmoderna Sverige (inklusive Finland). Genom att strukturera undersökningen med utgångspunkt i frågor som "vilka kroppar och mentala tillstånd uppfattades som hälsosamma?" och "vilka personer ägnade sig åt hälsofrämjande och hälsovårdande praktiker?", i stället för frågor om organiseringen av sjukvård och medicinsk praktik, riktas fokus mot fenomen och processer i det vida gränslandet

mellan medicin, kropp och samhälle. Det genererar fördjupad förståelse inte bara av hur strävan efter hälsa och hanteringen av ohälsa formas och förankras kulturellt och socialt, utan också av hur dessa processer påverkar andra viktiga samhällsfunktioner. Medicinhistorisk forskning, inte minst inom fältet *social history of medicine*, har under de senaste decennierna undersökt medicinsk praktik för att belysa dessa aspekter. Genom att som här använda det mindre utforskade ramverket hälsa, hälsoregimer och hälsopraktiker breddas och öppnas analysen för nya frågor inom ett redan fruktbart och relevant historiskt forskningsfält.

Denna inriktning leder direkt till vad som är bokens främsta värde: den uppmärksamhet som riktas mot det övergripande medicinska "system" som präglade inte bara tidigmodern medicinsk teori och praktik, utan även synen på kropp, hälsa, känslor, natur och samhälle mer generellt, den så kallade humoralpatologin.

Humoralpatologin, som lärd tradition utvecklad och förvaltd av Hippokrates och Galenos, dominerade europeisk medicin och hälsovård från antiken fram till (åtminstone) tidigt 1800-tal. Systemet byggde på tanken att hälsa bevaras och upprätthålls genom balans mellan fyra kroppsvätskor: blod, slem, gul och svart galla. I kombination med ett fokus på helheter och betonandet av samband, utbyten och analogier mellan människokroppen och universum, mikro- och makrokosmos, erbjöd systemet en kunskapsteoretisk grund som "fungerade" i över 2 000 år. Ett skäl var systemets stora flexibilitet och förmåga att inkorporera och samexistera med ny medicinsk kunskap och nya behandlingsmetoder, ett annat att dess fokus på enskilda, unika kroppar, på självkänedom och balanserande hälsofrämjande regimer, hade ett stort värde i en värld där hälso- och sjukvård ofta var egenvård. Flera, om inte alla bidrag i antologin, belyser kropp och hälsa ur detta perspektiv. Ett exempel är Charlotta Forss studie av badstugor

och bad-/bastukulturen, som skildrar en hälsoregim med djupa rötter i flödesmedicinska föreställningar och tankar om det nordiska klimatets påverkan på platsspecifika kroppar.

Man kan konstatera att det tidigmoderna samhället och kulturen kännetecknades av viljan att ta ansvar för sin egen, i förlängningen familjens och lokalsamhällets hälsa. Här visar sig, inte oväntat, analyser av egodokument (brev) bidra med värdefulla insikter. Gabriela Bjarne Larsson visar i sin studie av birgittinernunnan, tidigare kryddhandlaren Katerina Lemmel hur hon använde sin kunskap och sina kontakter för att införskaffa och behandla nunnorna i det kloster hon flyttade till som änka 1516 med kryddpreparat (exempelvis saffran) och vin – en hälsoregim med tydliga humoralpatologiska inslag. Men även de bidrag som bygger på rättshistoriska källmaterial från rurala kontexter – Anton Runessons kapitel om upplevd hälsa och funktionshinder samt Riikka Miettinen analys av psykisk ohälsa och religiös intervention – visar hur väl förankrade föreställningar om individuellt och lokalt ansvar också var i sammanhang utan omfattande kontakter och utan någon offentligt sanktionerad urban medicinsk kultur.

Frågan leder osökt över till ett annat viktigt tema: vilka personer och grupper som praktiserade hälsovård, och ansvarade för hälsofrämjande åtgärder, i det tidigmoderna svenska samhället. Flera kapitel diskuterar, ur olika perspektiv och fokus, mer eller mindre kända yrkesroller i gränslandet mellan hälsofrämjande och sjukvårdande praktik. Hjalmar Fors omvärdering av de akademiskt skolade läkarnas status under 1700-talet kan med fördel läsas parallellt med Maria Sjöbergs studie av den historiska utvecklingen av barberarkirurgernas yrkesroll, där kvinnliga praktiker kom att få avgörande inflytande. Men även Charlotta Forss kapitel om basturegimen och Hedvig Widmalms undersökning av härvård och genus under perioden 1740–1840, en tid då peruker övergavs, erbjuder insiktsfulla

synvinklar på historiska praktiker och yrkesroller i gränslandet mellan kropp, hygien, skönhetsvård och hälsa.

Antologins andra nyckelord, samhälle, leder över till ämnen som visar hur föreställningar om kropp och hälsa påverkade sammanhang utanför en mer snäv medicinsk kontext. Ett exempel är Andreas Hellerstedts bidrag om hur Karl XI:s lärare, Emund Figrelus Gripenhielm, använde en humoralpatologisk förklaringsmodell för att hantera den unge kungens bristande förmåga att tillgodogöra sig den teoretiska utbildning han förväntades excellera inom, och som av politiska skäl inte kunde erkännas. De två bidrag som undersöker samband mellan religion och hälsopraktiker, Gabriela Bjarne Larssons och Riikka Miettins, visar hur mycket mer som går att utvinna ur detta viktiga ämne, särskilt vid förståelsen av hanteringen av psykisk ohälsa.

Till slut några ord om den geografiska avgränsningen. Den svenska kontexten var inte unik i den bemärkelsen att den avvek radikalt från andra europeiska länder, och antologins syfte har inte heller varit att uteslutande betona det unikt svenska. Flera viktiga fenomen som fick särskild betydelse för den svenska kontexten uppmärksammas dock: först, att svenska läkare förhållandevis sent (1737) fick möjlighet att disputerat på hemmaplan, vilket länge bidrog till att medicinare tog sin examen vid europeiska lärosäten; därefter landets glest befolkade karaktär, vilken medförde att stora delar av befolkningen länge saknade tillgång till den sortens legitimerade medicinska praktiker som återfanns i urbana miljöer, ett faktum som förstärker misstanken att behovet av deras tjänster inte upplevdes som alltför stort; samt den i europeisk jämförelse ofattbart höga läskunnigheten, ett resultat av reformationens ambitioner och prioriteringar, vilken medförde att personer ur alla samhällsklasser kunde ta del av kunskap om medicin och hälsa genom den omfattande litteratur som

publicerades i ämnet efter Gutenberg's medierevolution.

Som brukligt vad gäller antologier är vissa bidrag mer tydligt införda i den gemensamma ramen än andra. Ändå skulle man kunna hävda att helheten är ovanligt väl sammanfogad, inledningen välskriven och tankeväckande, och Helena Tolvheds epilog, som gör en intressant jämförelse mellan dagens senmoderna pluralistiska, individualistiska, konsumentorienterade hälsodiskurs och den tidigmoderna, sammanfattar ett projekt som med utgångspunkt från ett brett urval av källor har formulerat många intressanta forskningsfrågor och genererat insiktsfulla och relevanta bidrag till tolkningen av livsvillkoren i ett stort land i det tidigmoderna Europas periferi, Sverige.

Tove Paulsson Holmberg

Associative Governance in Scandinavia. Organizing Societies by "Combining Together"

Anker Brink Lund, Haldot Byrkjeflot & Søren Christensen (red.)

Routledge, 2024, 303 s.

Inden for de senere år er der udkommet en række bøger på engelsk, der eksplicit fokuserer på forskellige sider af de nordiske landes historie. Det drejer sig bl.a. om statsdannelsesprocesser, sociale protester, arbejdslivet, arbejderbevægelsen, de folkelige bevægelser, civilsamfundet, intellektuelle strømninger, velfærdsstaten mv. Denne stigende interesse for det nordiske har resulteret i nye synsvinkler og begreber og ansatser til egentlige syn-teser, der både viser hvor de nordiske lande skiller sig ud fra hinanden og det øvrige Europa, men også på mange områder er forbundet med og stærkt påvirket af andre lande. Denne antologi placerer sig inden for denne tradition. Titlen hentyder til spillet mellem frivillige foreninger,

interesseorganisationer og staten, som det har udviklet sig de sidste ca. to hundrede år, og skabt nogle nye institutioner, der har sat sit umiskendelige præg på de skandinaviske samfund. 'Skandinaviske' fordi forfatterne koncentrerer sig om Danmark, Sverige og Norge, mens de fleste case-beskrivelser tager udgangspunkt i danske forhold. Bogen består af ni kapitler, hvor det første giver en introduktion til det overordnede begreb 'associative governance', mens de efterfølgende kapitler ser på samspillet mellem folkelige bevægelser, private organisationer og staten inden for vigtige samfundssektorer. Det afsluttende kapitel samler op på de historiske studier og sætter de anvendte nøglebegreber ind i en teoretisk og filosofisk tradition, der skaber overblik og uddyber forståelsen for og sammenhængen mellem de ofte komplekse emner.

Under overskriften "Scandinavian perspectives on associative governance", skrevet af Søren Christensen, Anker Brink Lund, Haldor Byrkjeflot og Benjamin Ask Popp-Madsen, redegør bogens indledende kapitel for spændvidden og mulighederne i begrebet 'associative governance', der søger at forene et 'bottom-up' med et 'top-down' approach og dermed får skabt en mangfoldighed af institutioner, der balancerer magtforholdene i samfundet og fremmer et fællesskab baseret på samarbejde og færre åbne konflikter. I kapitel 2, med titlen "A Nordic model of associative governance", undersøger Haldor Byrkjeflot de forskellige teoretiske tilgange til studiet af den nordiske model. Forfatteren tager afstand fra både ressourcemobilisering og den kultur-konstruktivistiske tilgang for i stedet at fremhæve interaktionen mellem civilsamfund og stat, der især er opstået på baggrund af en bredt favnende mobilisering af befolkningerne stillet over for et veludviklet statsapparat. Resultatet er blevet et styringsprincip omtalt som 'associative governance', der gennemsyrrer samfundet på det lokale og nationale niveau og har fremmet en udbredt konsensuskultur og en

høj grad af tillid mellem ellers modstående interesser. Byrkjeflot udfolder hvorledes dette gensidige styringsprincip har udfoldet sig i Skandinavien fra omkring 1850 og frem til vore dage, og giver dermed et godt afsæt for de følgende kapitler, der uddyber og nuancerer flere af disse aspekter.

I kapitel 3, med titlen "Governing morality", argumenterer Anders Sevelsted for, hvorledes intervenserende eliter i form af lægprædikanter og præster formåede at skabe en vis samklang mellem vækkelsesbevægelser og bestående religiøse institutioner. Lægprædikanterne, der stod uden formel teologisk uddannelse, udfordrede og forhandlede med kirken og statslige autoriteter, men kunne også opnå støtte fra statsansatte præster, der sympatiserede med vækkelserne. Eksempelvis formåede den danske præst N.F.S. Grundtvig (1783–1872) at bane vejen for en bredt favnende kirke med plads for liberale såvel som konservative holdninger, mens den svenske prædikant Carl Olof Rosenius (1816–1868) kun havde få allierede inden for den etablerede kirke, hvad der gjorde det langt vanskeligere at integrere vækkelsesbevægelserne i den svenske kirke. Disse spændinger mellem autonomi, løsrivelse og samarbejde formede væsentlige sider af det religiøse liv og de religiøse institutioner i Danmark, Sverige og Norge.

Under overskriften til kapitel 4, "Governing labor", viser Benjamin Ask Popp-Madsen hvorledes det til tider anspændte forhold mellem arbejdere og arbejdsgivere, mellem underordnede og overordnede, blev formet og medieret i kraft af lav, svendeforeninger, fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer i tæt samspil med statslige instanser. Fra midten af 1800-tallet bliver det danske korporative lavssystem afløst af et mere liberalt og markedsorienteret aftalesystem, som i de efterfølgende år mere og mere indrammes af stærke fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer. I takt med centraliseringen på arbejdsmarkedet og en voksende politisk arbejderbevægelse, der i længere perioder

overtog statsmagten i samtlige skandinaviske lande, blev grobunden lagt for et neo-korporativt arbejdsmarkeds regime, hvor de faglige organisationer integreredes i statsapparatet og blev gjort ansvarlige for de makroøkonomiske forhold. Fra 1970erne og frem til i dag er der sket en tiltagende decentralisering og individualisering af det kollektive aftalesystem, men stadigvæk under kraftig statslig styring, således at "neocorporatism and neoliberalism are not ideological opponents but (potentially) mutually amplifying processes" (p. 94).

I kapitel 5, "Being strong together", ser Esben Bøgh Sørensen og Mads Mordhorst på hvorledes nye organisationsformer slog igennem inden for dansk men også norsk og svensk landbrug i det 19. og 20. århundrede. Forfatterne argumenterer for, at opløsningen af det traditionelle landsbyfællesskab og godsejerregime åbnede op for nye produktionsfællesskaber, da landbruget kom under pres i anden halvdel af det 19. århundrede. Bønderne skabte nye religiøse, sociale og politiske organisationer og ikke mindst kooperativer for at styrke deres økonomiske position. Bønderne etablerede sparekasser, forsikringsselskaber og senere konsumentfællesskaber, andelsmejerier og slagterier, der bredte sig over det meste af landet. Samtidig styrkede bondebefolkningen sin politiske position, og formåede via deres indflydelse på skiftende regeringer at etablere en form for landbrugs-korporatisme. Denne situation varede til et godt stykke ind i det 20. århundrede; men siden 1960erne har internationale og nationale økonomiske ændringer sat bondekulturen under pres. Antallet af selvstændige bondebrug er faldet drastisk, vandringer fra land til by voksede og fra omkring 1990 oprettedes nogle store aktionærselskaber, således at den tidligere nationale kooperative bevægelse er blevet til multinationale selskaber.

I kapitel 6, "Governing peoples' homes", fokuserer Anker Brink Lund og Søren Christensen på et område, der har været afgørende for folks levevilkår og involveret

virksomheder, interesseorganisationer, stat og kommuner, nemlig boligforhold. I årene efter 1850, da nøden herskede, havde staten kun få muligheder for at gribe ind og initiativet til at forbedre folks boligforhold var overladt til kommunalbestyrelser i samarbejde med private entreprenører og filantropiske selskaber. Indvandringen til byerne øgede presset på boligsektoren og skabte et ikke reguleret ejendomsmarked med betydelige slumområder, men åbnede også op for frivillige sammenslutninger. Lejerne dannede fællesorganisationer, og boligforhold blev i højere og højere grad et politisk issue underlagt korporative samarbejds- og reguleringsprincipper. Denne udvikling var ikke specielt dansk eller skandinavisk, men forekom i de fleste europæiske lande. Men på et område mener forfatterne, at de skandinaviske lande skiller sig ud: Efter århundredskiftet blev den offentlige regulering og støtte til boliger uddelegeret til lokale kommunale instanser i samarbejde med frivillige organisationer, der slog sig sammen i større paraplyorganisationer og folkelige bevægelser, og dermed blev "collective and cooperative housing [...] a legitimate supplement to private ownership" (p. 162). Efter 2. verdenskrig integreredes paraplyorganisationerne yderligere i den statslige og kommunale beslutningsproces for at skaffe befolkningen billige kvalitetsboliger. Fra midten af 1980erne kom den stats- og foreningsstyrede boligkorporatisme imidlertid under pres i takt med at neoliberale principper gjorde sig stadig mere gældende, men dog ikke mere end at flertallet af befolkningerne i de skandinaviske lande stadig er involveret i forskellige typer af boligforeninger med en vis demokratisk procedure.

I kapitel 7 om "Savings banks" skelner Louise Karlsov Skyggebjerg mellem en tidlig elitemodel, efterfulgt af en demokratimodel og senest en aktionærmodel. Sparekasserne opstod som en reaktion på de nye sociale problemer, men forstod også at udnytte de muligheder, der fulgte i kølvandet på liberalismens gennemslag

fra begyndelsen af 1800-tallet. De første skandinaviske sparekasser blev oprettet af lokale eliter, der ville bekæmpe fattigdom og lære folk med lave indkomster om fordelene ved at spare op. Ideen kom fra udlandet og blev ligeledes støttet af staten, der kunne se en måde hvorpå man kunne aflaste fattigdomsvæsnet. Den næste generation af sparekasser, de såkaldte sogne-sparekasser og landbrugernes sparekasser, opstod tidligere i Sverige og Norge end i Danmark. I alle tre lande gik sparekasserne fra at have anbragt deres midler hos staten eller nationalbanken over til direkte udlån til private imod pant i fast ejendom, hvad især landmændene nød godt af. Sparekasserne blev dermed en del af den voksende bondebevægelse og fremstod samtidig som en demokratisk institution, der ekspanderede kraftigt efter 1865. Den økonomiske krise, der satte ind fra 1873, øgede imidlertid det økonomiske pres på sparekasserne, der blev stillet under offentlig tilsyn. En ny lovgivning i Danmark 1919 skærpede opsynet og understregede forskellen mellem kommercielle banker og sparekasser. Siden 1945 er forskellen mellem banker og sparekasser imidlertid svundet ind; alligevel holder flere sparekasser fast i at servicere lokalbefolkningen og støtte stedlige sociale institutioner.

Udviklingen af store erhvervsvirksomheder primært i Danmark er temaet i kapitel 8, "Governing economic life", skrevet af Mathias Hein Jessen. De var ikke alene afgørende for den økonomiske udvikling, men udøvede også en betydelig politisk indflydelse. Erhvervsvirksomhederne indgår derfor i den associative styreform karakteriseret af gensidig anerkendelse mellem magtfulde aktører, herunder staten. Det begyndte ifølge Hein Jessen i perioden 1732–1807 med dannelsen af koloniale handelskompagnier (f.eks. Dansk Asiatisk Kompagni), hvor kongen ikke længere personligt greb ind i forretningsgangen, men hvor staten alligevel støttede op om handelskompagnierne. I den efterfølgende periode 1807–1857 ekspanderede den liberale

markedsøkonomi, dvs. kapitalisme, godt hjulpet på vej af statslig regulering. Fra midten af det 19. århundrede begyndte andelsbevægelsen (foreningskapitalisme med solidarisk hæftelse) at vinde frem, men fra slutningen af århundredet er det aktieselskabsformen og industrien i de urbane områder, der tager over og driver udviklingen frem i samarbejde med private banker og en erhvervsvenlig lovgivning. Denne udvikling fra "cooperation to corporation" og til grundlæggelsen af multinationale virksomheder (p. 240, 247) tog især fart efter 1950'erne og blev afgørende for dansk (og nordisk) økonomi efter tilslutningen til EU, og det i en grad der får forfatteren til at snakke om en tiltagende koncentration af kapital og magt. Forfatteren pointerer dog, at udviklingen skal ses som et resultat af statsreguleret markeds-kapitalisme, der lægger bånd på kapitalejere og i det hele taget integrerer erhvervslivet i et overordnet statsligt reguleringssystem med deltagelse af offentligheden og stærke interesseorganisationer.

Afslutningsvis samler redaktionsgruppen op på bogens forskellige kapitler og resultater under overskriften "Premises and promises of associative governance". Institutionaliseringsen af 'associative governance' er kommet til veje i kraft af utallige kompromiser og aftaler mellem en mangfoldighed af organiserede aktører og staten; en proces forfatterne inddeler i tre faser: 1) Fremvæksten af anti-korporative organisationer i årene 1850–1900; 2) Udviklingen og konsolideringen af neo-korporatisme 1900–1970; 3) Udbredelsen af neoliberale og anti-korporative styrings- og fordelingsmekanismer herefter. Alle tre faser kan hente solidt belæg i de nordiske landes historie. Hvad den sidste fase angår, har jeg imidlertid mine tvivl eller rettere korrektioner. Under indtryk af krig i Europa, oprustning, klimakrise, øget ulighed, truende handelskrise og ændringer i det internationale magtsystem er der tegn på, at staten (igen) vil søge at styrke sin position over for konkurrerende

aktörer, hvad der muligvis vil skævvride den hårfine balance mellem civilsamfund, marked og stat.

Bogen har med afsæt i begrebet 'associative governance' og dertil relaterede ideer formået at kaste nyt lys over en vigtig side af den såkaldte 'nordiske model'. Det opsamlende kapitel knytter desuden an til den internationale forskning foruden de dominerende teorier og filosofiske tanker inden for området. Det er samfundets sociale orden fremfor uorden; konsensus og samarbejde på tværs af sektorer og et "state-friendly civil society" (p. 268), der står i centrum for analysen. Voldelige kollektive konflikter har de sidste ca. 500 år hørt til undtagelserne sammenlignet med det øvrige Europa. Men det hører med til billedet, at de folkelige bevægelser i Skandinavien de sidste to hundrede år har formået at mobilisere befolkningerne i nogle meget omfattende men stadig fredelige meningsstilkendegivelser og konflikter, som har formået at presse dominerende eliter og staten til at indgå nogle kompromiser og skabt nogle institutioner og et værdisystem, der har gjort det muligt overhovedet at tale om 'associative governance'. Denne dimension er i det store og hele fraværende i bogen. Det afsluttende indtryk er imidlertid, at forfatterne har skrevet en virkelig god bog, som utvivlsomt vil kaste mere god forskning af sig fremover. Til slut vil jeg også fremhæve, at bogen viser hvor frugtbart det er at anvende samfundsfaglige begreber og teorier på et kompliceret historisk stof, en metode der rummer muligheder for ny erkendelse.

Flemming Mikkelsen

Läromedel

Kunskapshistoria.
En introduktion

David Larsson Heidenblad & Johan Östling

Studentlitteratur, 2024, 121 s.

På senare år har forskare knutna till Lunds universitets centrum för kunskapshistoria (LUCK) publicerat en strid ström av både empiriska och programmatiska artiklar och böcker inom kunskapshistoria. Arne Jarrick skärskådade nyligen delar av denna litteratur i en tämligen orättvis betraktelse i *Historisk tidskrift* (2024:4). Han tycks mena att kunskapsbegreppet är närmast överhistoriskt medan kunskapshistorikerna i Lund i likhet med de flesta idéhistoriker på goda grunder historiserar det. Den kunskapshistoriska ansatsen har emellertid också kritiserats av kolleger från just idéhistoria (eller idé- och lärdomshistoria) vilka bland annat menar att kunskapsbegreppet som används är oklart och att anspråken på originalitet är svagt underbyggda (se till exempel Staffan Bergwicks och Linn Holmbergs bidrag i Johan Östling et al., *Forms of Knowledge*, Nordic Academic Press 2020). Något av denna kritik måste också drabba den nya översikten i ämnet av Johan Östling och David Larsson Heidenblad, föreståndare respektive biträdande föreståndare för LUCK.

Boken, en programskrift riktad till studenter och forskare som även finns i engelsk version, är välskriven och fungerar bra som introduktion till viktiga diskussioner om historiska kunskapsfrågor under senare decennier. Den är generös när det gäller att ange vilka andra forskningsområden den lundensiska kunskapshistorien inspireras av. Kunskapshistoria beskrivs som ett "integrerande fält" som främst lutar sig mot kulturhistoria men också idéhistoria, mediehistoria och utbildningshistoria. Kritiken att denna ansats inte

tillför mycket nytt besvaras här med att den innebär en utvidgning av "historievetenskapen", att ambitionen är att skriva "större samhällshistorier" och täcka in "fler kunskapsformer", samt att man flyttar fokus från produktionen av kunskap till dess cirkulation (s. 21–22). Det är verkligen sant att kunskapsfrågorna har spelat en undanskymd roll inom *historieämnet* i Sverige. Dock inte inom "historievetenskapen" där de ju behandlats ingående av idéhistoriker och andra som undersöker kunskapsfrågor i det förflutna, exempelvis teknik- och ekonomihistoriker. Också dessa behandlar större samhällsfrågor; mycket vetenskapshistorisk forskning rör dessutom inte i första hand nyproduktionen av kunskap inom laboratorier och liknande utan vetenskapens spridning och användning i samhället, eller både och samtidigt.

Att jag här talar om den *lundenska* kunskapshistorien beror på att det är i Lund som ämnet ännu så länge har institutionaliserats i Sverige. Det är också så att LUCK:s variant av kunskapshistoria inte är den allenarådande internationellt, vilket författarna diskuterar. Det kunskapshistoriker generellt har gemensamt är dock den breda approachen till det historiska studiet av kunskapsfrågor, något som i decennier präglat den svenska idéhistoriska traditionen vilken utanför Skandinavien inte har någon exakt motsvarighet.

LUCK premierar alltså en viss typ av kunskapshistoria, där det centrala begreppet är cirkulation och där man också har ett fokus på aktörer och institutioner (eller arenor). Detta innebär en mycket snävare metodologisk profilering än inom idéhistoria eller somliga utländska varianter av kunskapshistoria, vilket har för- och nackdelar. Fördelen, som Östling och Larsson Heidenblad själva framhåller, är att metodologin, i likhet med de många vetenskapssociologiska modeller som etablerades under 1970- och 1980-talen (såsom aktör-nätverks-teorin, ANT) låter sig operationaliseras i form av distinkta

forskningsprogram, vilket ju också skett vid LUCK.

Nackdelen är att det uppstår en diskrepans mellan pretentionen att representera ett särskilt vetenskapligt fält där alla typer av historisk forskning om kunskapsfrågor kan inordnas och LUCK:s särskilda metodologiska approach. Det är som om det vetenskapshistoriska fältet, som i Sverige under olika disciplinbeteckningar kultiveras vid universitet och högskolor från Luleå till Lund, skulle definiera sig utifrån en modell som ANT, vilken sätter fokus på sådant som "obligatoriska passagepunkter" och "intressering" men i hög grad bortser från exempelvis kulturfrågor. ANT är en praktisk modell för att bena ut maktstrukturer inom forskningen och används av somliga men verkligen inte alla vetenskapshistoriker eftersom den är ganska reduktionistisk och har blindade fläckar. Snarare hör den till en repertoar av kunskapssociologiska möjligheter som står till buds för sociologer och historiker. Detsamma får väl sägas gälla LUCK:s typ av kunskapshistorisk metodologi.

En pedagogisk fördel med boken *Kunskapshistoria* är att den beskriver hur författarna omsatt sin approach empiriskt – på områdena miljö, humaniora och aktiehandel. Poängen med dessa exempel är att visa hur kunskap får genomslag utanför akademins mytiska elfenbenstorn och även hur kunskapsfrågor påverkar människors liv i vardagen. Den senare etnografiska vinkeln går utöver den idéhistoriska normalvetenskapen och har stor vetenskaplig potential.

Den största skillnaden mellan svensk idéhistoria och kunskapshistoria är annars att den senare enbart fokuserar på kunskapsbruket i en bred samhällelig kontext medan den vetenskapshistoriska falangen bland idéhistorikerna ibland också undersöker mer specialiserad kunskapsproduktion på universitet och andra forskningsinstitutioner, "hur kunskap blir till" som Östling och Larsson Heidenblad uttrycker det (s. 74). Detta hör enligt deras mening

inte hemma inom det kunskapshistoriska studiet av cirkulation, vilket är lite förvånande eftersom kunskap ju enligt dem (och många andra) förändras allt eftersom den används och alltså ständigt "blir till". Dessutom råder här en oklarhet om den kunscapscirkulation man vill studera primärt rör sådant som uppstått i ett akademiskt sammanhang och sedan spritts och omformats (i enlighet med Ludwik Flecks modell om tankestilar och tankekollektiv) eller om den kan handla om lite av varje.

Uti från de empiriska exempel som diskuteras verkar begreppet information ofta ligga närmare till hands än kunskap. Men eftersom akademisk kunskap som sprids inom utbildningsväsendet, information som massmedia tillhandahåller samt levd erfarenhet alla tycks inkluderas i LUCK:s kunscapsbegrepp blir bilden spretig. Det verkar till exempel möjligt att låta det omfatta också dagens massiva internetflöde av desinformation och innehållslös *slap*. Ett problem är att begreppet kunskap varken figurerar som aktörsbegrepp eller analytiskt begrepp, det är därför oklart vad det egentligen betyder.

LUCK:s lansering av kunscapshistoria som ett särskilt fält inom historieämnet är strategiskt skicklig. Innehållsmässigt motsvaras det till stora delar av ämnet idéhistoria, som dock inte har många motsvarigheter utanför Skandinavien. Där har i stället kunscapshistoria börjat uppmärksammas som en breddning till

exempel av den naturvetenskapligt orienterade disciplinen *history of science*, så att den kan omfatta också samhällsvetenskap och humaniora (vilket inte är en nyhet inom svensk idéhistoria). Eftersom det knappast vore möjligt att inrätta ett centrum för idéhistoria på Lunds historiska institution och eftersom kunscapshistoria trendar internationellt framstår valet av inriktning för LUCK:s vidkommande som väldigt rimligt, samtidigt som vissa argument som anförs för att marknadsföra konceptet – i den recenserade boken och många andra skrifter – alltså kan verka mindre lyckade. Denna problematik handlar delvis om beteckningar och ordval, *branding* om man så vill. Vetenskapshistoriskt har detta fenomen haft en inflytelserik uttolkare i sociologen Thomas Gieryn med sin teori om gränsdragningsarbete (*boundary work*), som kan ske inom vetenskapen när discipliner uppstår eller inkorporeras med andra. Idéhistoriker bör glädjas över att våra frågor nu börjar uppmärksammas inom historieämnet, även om det sker till priset av en viss förflyttning av de disciplinära gränserna. En varning bör samtidigt utfärdas för risken med att bygga stora empiriska eller teoretiska anspråk på en mycket smal metodologisk bas.

Sven Widmalm

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

FÖR 250 ÅR SEDAN (1775): FRÅN DETTA ÅR HÄRRÖR DET FÖRSTA SKRIFTLIGA BELÄGGET FÖR DET PÅSTÄDDA LUTHER-CITATET "WER NICHT LIEBT WEIN, WEIB, GESANG, DER BLEIBT EIN NARR SEIN LEBEN LANG".

ACH! DET ÄR INGEN SOM KOMMER PÅ VÅRA KAMMAR-MUSIKKVÄLLAR. VI SKULLE BEHÖVA EN KLATSCHIG SLOGAN - OCH KANSKE DRAGHJÄLP AV NÅGON KÄNDIS?

JAG TROR ATT JAG HAR EN IDÉ...

